

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
BAUDŽIAMOJO PROCESO TEISĖS KATEDRA**

**ALEKSANDRA ROSTOVCEVA
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS IR KRIMINOLOGIJOS PROGRAMA**

**TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPAS: REGLAMENTAVIMAS IR ĮGYVENDINIMO
MECHANIZMAS**

Magistro baigiamasis darbas

**Darbo vadovas –
Doc. dr. Petras Ancelis**

Vilnius, 2006

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. TEISMINĖS VALDŽIOS VIETA VALDŽIŲ PADALIJIMO SISTEMOJE.....	6
2. TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPO ĮTVIRTINIMAS TEISĖS AKTUOSE, JO ESMĖ IR TURINYS.....	15
2.1. Baudžiamojo proceso principo samprata.....	15
2.2. Teisėjų nešališkumo principo įtvirtinimas Lietuvos Respublikos teisės aktuose.....	21
2.3. Teisėjų nešališkumo principo reglamentavimas tarptautiniu lygiu.....	31
2.4. Teisėjų nešališkumo ir nepriklausomumo principai.....	35
3. TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPO ĮGYVENDINIMAS.....	37
3.1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso modelio įtaka teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimui.....	37
3.2. Teisėjų nušalinimo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese.....	41
3.3. Teisėjų nušalinimo institutas užsienio šalių baudžiamajame procese.....	49
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	53
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	55
SANTRAUKA.....	62
SUMMARY.....	63

ĮVADAS

Kiekvienoje demokratinėje valstybėje teisminė valdžia užima svarbią vietą valstybės valdžių sistemoje. Teismas – tai ta valstybės institucija, kuri užtikrina įstatymo viršenybės ir žmogaus teisių ir laisvių garantavimo principų laikymąsi ir įgyvendinimą. Būtent teisminė valdžia turi lemiamą reikšmę užtikrinant ir ginant kiekvieno asmens teises ir laives nuo neteisėtų kitų asmenų ir valstybės valdžios institucijų veikų. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, baudžiamojo, civilinio ir administracinio proceso įstatymuose yra užtikrinama kiekvieno asmens teisė kreiptis į teismą, jei buvo pažeistos jo teisės. Teismui priklauso lemiamas vaidmuo visos visuomenės gyvenime, nes remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalimi tik teismas gali vykdyti teisingumą Lietuvoje. Teisingumo vykdymas yra pagrindinė teisminės valdžios funkcija. Bet teismai gali vykdyti teisingumą tik tuo atveju, jei teismas yra nepriklausoma, objektyvi ir nešališka visuomenės konfliktų sprendimo institucija.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtinant kiekvieno asmens, kaltinamo nusikaltimo padarymu, teisę į nešališką teismą, yra pabrėžiama teismo ir teisėjų nešališkumo principo svarba nagrinėjant baudžiamąsias bylas ir sprendžiant klausimą dėl asmens kaltumo nusikalstamos veikos padaryme. Teisėjo nešališkumo principas yra labai svarbus baudžiamojo proceso principas. Jis nėra savitiksliis dalykas, teisėjų nešališkumas – būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, jo prasmingumą atskleidžia žmogaus teisių apsauga.

Magistro baigiamojo darbo *problemą* sudaro teisės literatūroje ir teismų praktikoje kylančių ar galinčių kilti klausimų, susijusių su teisėjų nešališkumo principo ir jo įgyvendinimo mechanizmo aiškinimu, visuma. Pavyzdžiui: kas yra nešališkumas ir koks turi būti nešališkas teisėjas? Kokie teisės aktai įtvirtina šį principą ir kokios jo įgyvendinimo užtikrinimo garantijos? Ar teisės aktuose nustatytos teisėjo nešališkumo įgyvendinimo garantijos yra pakankamos, kad būtų įvykdytas teisingumas?

Šio darbo *naujumas ir aktualumas* grindžiami tuo, kad Lietuvoje beveik nėra mokslinių darbų, kuriuose dėmesys būtų skiriamas teisėjų nešališkumo principui baudžiamajame procese. Nagrinėjant šią temą, neteko rasti kompleksiško teisėjo nešališkumo principo ir jo įgyvendinimo mechanizmo Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese tyrimo Lietuvoje. Lietuvos teisės doktrinoje teisėjo nešališkumo principui baudžiamajame procese yra skiriamas labai mažas dėmesys, jis dažniausiai yra nagrinėjamas greta teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo. Netgi Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, suformulavęs nuoseklią teismo nepriklausomumo teoriją, nešališkumo principą savo nutarimuose kol kas aptarė tik paviršutiniškai. Ypač aktuali šio darbo tema yra dėl to, kad teisėjo nešališkumo principo pažeidimas yra esminis baudžiamojo proceso įstatymo pažeidimas, numatytas Lietuvos

Respublikos baudžiamojo kodekso 369 straipsnio 3 dalyje, ir besąlyginis pagrindas panaikinti priimtą nuosprendį. Šio principo nesilaikymas suvaržo asmens teises į teisingą teisminį nagrinėjamą ir pažeidžia Europos žmogaus pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnį, dėl to asmuo, kurio teisės buvo pažeistos, gali kreiptis į Europos žmogaus teisių teismą. Todėl labai svarbu tinkamai įtvirtinti šį principą Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir užtikrinti jo įgyvendinimą.

Magistro baigiamojo darbo *objektas* yra teisėjų nešališkumo principo reglamentavimas ir šio principo įgyvendinimas baudžiamajame procese.

Šio darbo *dalykas*: teisėjų nešališkumo principo įtvirtinimas Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir tarptautinio lygio teisės aktuose; šio principo esmė ir turinys Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Europos žmogaus teisių teismo praktikoje; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso modelio įtaka teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimui ir teisėjų nušalinimo institutas Lietuvos Respublikos ir užsienio šalių baudžiamojo proceso kodeksuose.

Darbo *tikslas* yra atskleisti teisėjų nešališkumo principo reikšmę bei turinį ir šio principo įgyvendinimo užtikrinimą Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese.

Darbo tikslui pasiekti keliami šie *uždaviniai*:

1) atskleisti teisėjų nešališkumo principo ir jo tinkamo įtvirtinimo baudžiamojo proceso įstatymuose reikšmę;

2) atsižvelgiant į tarptautinius teisės aktus ir Europos žmogaus teisių teismo praktiką nustatyti, ar teisėjo nešališkumo principas yra tinkamai reglamentuotas ir ar atskleistas jo turinys Lietuvos Respublikos teisės aktuose;

3) išanalizuoti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatas, reglamentuojančias nušalinimo institutą ir palyginti jas su Vokietijos Federacinės Respublikos, Estijos Respublikos ir Armėnijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksų nuostatomis.

Šiame magistro baigiamajame darbe iškeliamas *hipotezė*, jog teisėjų nešališkumo principo tinkamas reglamentavimas ir jo įgyvendinimo užtikrinimas teisme lemia teisingą baudžiamąjį procesą, garantuojantį žmogaus teisių apsaugą.

Rašant šį darbą, buvo naudojami įvairūs tyrimo *metodai*. Darbe plačiai naudojami bendrieji teoriniai tyrimo metodai: istorinis, lyginamasis, apibendrinimo, sisteminės analizės. Istorinis metodas suteikia galimybę nagrinėti valdžių padalijimo koncepcijos vystymąsi bei teisminės valdžios, teismo vaidmens įtvirtinimą Lietuvos Respublikos 1922 m., 1928 m. ir 1938 m. Konstitucijose. Sisteminės analizės metodas leido teisėjų nešališkumo principą nagrinėti kaip baudžiamojo proceso principų sistemos dalį. Lyginamasis metodas buvo naudojamas atskiriant nepriklausomumo ir nešališkumo principus. Šis metodas tai pat buvo naudojamas

nagrinėjant nušalinimo instituto reglamentavimą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse ir užsienio šalių baudžiamojo proceso įstatymuose ir atskleidžiant šio reglamentavimo panašumus bei skirtumus. Analizės metodas buvo plačiai naudojamas nagrinėjant Lietuvos Respublikos teismų ir Europos žmogaus teisių teismo bylas, kuriose buvo sprendžiami klausimai, susiję su teisėjų nešališkumo principo turiniu bei reikšme, ir buvo vertinama Europos žmogaus teisių teismo praktikos įtaka teisėjų nešališkumo principo supratimui ir reglamentavimui. Apibendrinimo metodas buvo panaudotas formuluojant ir išdėstant baigiamojo darbo išvadas ir pasiūlymus.

Darbą sudaro įvadas, trys skyriai su poskyriais, išvados ir pasiūlymai, literatūros sąrašas ir santrauka.

1. TEISMINĖS VALDŽIOS VIETA VALDŽIŲ PADALIJIMO SISTEMOJE

Kiekviena šiuolaikinė demokratinė valstybė pripažįsta valdžių padalijimo principą. Šis principas yra vienas iš labiausiai išplėtotų principų teisės doktrinoje. Remiantis šiuo principu, valstybės valdžios skirstomos į įstatymų leidžiamąją (legislatyvinę), vykdomąją (egzekutyvinę) ir teisminę valdžią (jurisdikcinę). Šis principas lemia tą aplinkybę, kad šios valdžios turi būti įgyvendinamos atskiromis institucijomis, kurios pagal savo paskirtį ir kompetenciją turi būti nepriklausomos, atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet tarp jų turi būti pusiausvyra, nes šios institucijos turi kontroliuoti ir riboti viena kitos galias. Svarbus valdžių padalijimo aspektas yra tas, kad jis leidžia užtikrinti pusiausvyrą tarp valstybės valdžių ir neleidžia, kad visa valdžia būtų sukoncentruota vieno asmens ar vienos institucijos rankose.

Įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teisminės valdžios padalijimo idėja per daugelį amžių lydi žmonijos siekį surasti idealią valstybę. Pirminiu pavidalu ši idėja jau egzistavo senovės Graikijos ir Romos filosofų teorijose.

Platonas padarė vieną iš pirmųjų žingsnių link didžiosios valdžių padalijimo koncepcijos. Jis savo knygoje „Valstybė“ skirstė visuomenę į tris sluoksnius: darbininkus, sargybinius (kurie savo ruožtu skirstomi į karius ir valdovus) ir filosofą-karalių. Pagrindas taip padalinti funkcijas tarp visuomenės narių buvo asmeniniai gebėjimai, todėl priklausymo klasei, filosofo nuomone, paveldėti negalima. Platonas siūlė kovoti su nuosavybe, siekiant veiksmingo valdymo. Jo manymu, gerovė trukdo kokybiškam valdymui, todėl visas valdžios galias jis suteikė filosofui-karaliui – vieninteliam, kas turi gabumų šiai funkcijai įgyvendinti. Pagal Platoną filosofo-karaliaus valdžia neturi būti ribojama nei įstatymais, nei kitais būdais, nes jo piktnaudžiavimas valdžia yra neįmanomas, atsižvelgiant į jo išsilavinimą ir nuosavybės teisės ribojimą visuomenėje¹. Toks filosofo valdžių padalijimo modelis nebuvo įgyvendintas jo laikais ir, aišku, yra utopinis mūsų laikais. Bet Platono idėja apie išsilavinusį ir išmintingą valstybės valdovą yra aktuali dabar, kalbant apie valstybės vadovo institutą.

Aristotelis koregavo ir plėtojo Platono teoriją. Jis nepritarė Platono idėjai sukoncentruoti visą valstybės valdžią vienoje filosofo-karaliaus rankose, todėl valdžios galias dalijo tarp monarcho, aristokratų ir demokratinės klasių. Aristotelis savo veikale „Politika“ rašė: „Visose santvarkose yra trys dalys, ir doras įstatymų leidėjas privalo atsižvelgti į jas (...). Iš šių trijų dalių viena sprendžia bendruosius reikalus, antroji yra susijusi su valdžios pareigomis – kokios jos turi būti, kokius reikalus reikia spręsti ir kaip į jas turi būti parenkama, o trečioji dalis – teisminė“².

¹ Mesonis G. Valdžių padalijimo teorija ir jos įgyvendinimo modeliai: kriterijų kokybės problema // Jurisprudencija. 2004, Nr. 61(53). P. 6.

² Aristotelis. Politika. Vilnius: Mintis, 1997. P. 204–205.

Filosofas Polibijus ir Senovės Romos mąstytojas, veikėjas ir oratorius Markas Tulijus Ciceronas manė, kad geriausia yra mišri valstybės valdymo forma, kai valdžia yra padalinama tarp konsulų, senato ir tautos, ir tokiu būdu yra užtikrinama, kad valdžia nebus sutelkta vienos rankose.

Antikinės teorijos buvo tik valdžių padalijimo teorijos užuomazgos, o šiuolaikinė valdžių padalijimo teorija paprastai yra siejama su filosofais Dž. Loku (1632–1704) ir Ch. L. Monteskje (1689–1755).

Dž. Lokas buvo pirmasis, kuris pateikė konkretų valdžių padalijimo modelį. Dar XVII amžiuje savo garsiajame veikale „Du traktatai apie vyriausybę“ jis teigė, kad siekiant apriboti savivalę ir užtikrinti valdžios galių pusiausvyrą reikia valdžios galias atiduoti į skirtingas rankas. Autorius rašė, kad valstybės valdžią vykdo tarpusavyje sąveikaujančios bet atskiros valdžios šakos, kurias jis pavadino įstatymų leidžiamąja, įstatymų vykdomąja ir sąjungine (federacine) valdžios šakomis. Pagal Dž. Loką, įstatymų leidžiamoji valdžia (parlamentas) turi kurti ir priimti įstatymus, įstatymų vykdomoji valdžia (vyriausybė) turi priimtus įstatymus įgyvendinti, o sąjunginei (federacinei) valdžiai turi priklausyti visi užsienio politikos įgaliojimai. Vykdomąją valdžią autorius suskirstė į dvi dalis, atsižvelgdamas į vidaus ir užsienio reikalų specifiką. Tačiau autorius neišskyrė teisminės valdžios kaip savarankiškos, o priskyrė ją prie įstatymų vykdomosios valdžios funkcijų. Dž. Loko išskirtų trijų valstybės valdžių galios nėra vienodos. Aukščiausius valdžios įgaliojimus, pagal Dž. Loką, turi įstatymų leidžiamoji institucija – parlamentas, o visos kitos valdžios turi jai paklusti³.

Šiais laikais vyrauja kitas valdžių padalijimo modelis, kurį dar XVIII amžiuje savo veikale „Apie įstatymų dvasią“ pateikė Prancūzijos filosofas Ch. L. Monteskje. Pagrindinis skirtumas nuo Dž. Loko pateikto modelio yra tas, kad Ch. L. Monteskje be įstatymų vykdomosios ir leidžiamosios valdžios išskyrė ir teisminę valdžią, kuri turi būti atskirta nuo kitų dviejų valdžių. Be to, Ch. L. Monteskje teigė, kad teisminė valdžia neturi priklausyti nuolatinei įstaigai, o turi veikti *ad hoc*, t. y. tik esant reikalui, ir ją turi vykdyti įstatymų nustatyta tvarka išrinkti asmenys⁴. Filosofo teorijos savitumą lėmė teiginys, kad visas politines funkcijas būtina būtų galima suskirstyti į įstatymų leidžiamąsias, vykdomąsias ir teismines. Jis iš tikrųjų negalvojo apie absoliutų trijų valdžių atskyrimą: įstatymų leidžiamoji valdžia turėtų atsižvelgti į vykdomosios valdžios poreikius, o ši išsaugoja *veto* teisę įstatymų leidžiamajai, kuri turėtų naudotis ypatingomis teisinėmis galiomis⁵.

³ Mesonis G. Valdžių padalijimo teorija ir jos įgyvendinimo modeliai: kriterijų kokybės problema // Jurisprudencija. 2004, Nr. 61(53). P. 8–9.

⁴ Šinkūnas H. Valdžių padalijimo principas ir teisminės valdžios vieta valdžių padalijimo sistemoje // Teisė. 2003, Nr. 49. P. 4.

⁵ Sabine H., Thorston L. T. Politinių teorijų istorija. Vilnius, 1995. P. 567–568.

Taigi istorijos eigoje šio principo traktavimas ir jo vieta valstybės valdyme bei kitų principų sistemoje gerokai keitėsi. Tai priklausė nuo atskiros valstybės politikos, tarptautinių santykių, visuomenės pažiūrų bei teisinės minties formavimosi. Valdžių padalijimo principas pirmą kartą buvo įtvirtintas 1787 m. JAV Konstitucijoje. Tai buvo pirmą valstybę, kuri pertvarkė savo šalies valstybės institucijų sistemą pagal klasikinę valdžių padalijimo teoriją.

Kaip jau buvo minėta, principas susiformavo kaip atsvara antiliaudinio pobūdžio absoliučiai, vienos rankose sukonzentruotai valstybinei valdžiai, kuri lemia socialinį neteisingumą, diktatūrą, savivalę ir beteisiškumą⁶. Lietuva nėra išimtis iš kitų valstybių, jai šios problemos irgi buvo aktualios ir svarbios nuo pat kovų dėl nepriklausomybės ir savo valstybingumo atstatymo. Valstybės veikėjai ir politikai siekė užtikrinti svarbiausiame valstybės teisės akte valdžios stabilumą ir apsaugą nuo piktnaudžiavimo valdžia. Bet ne visada tai pavykdavo ir Lietuvos valstybės Konstitucijose valdžių padalijimo principas ne visada buvo įtvirtinamas, o kartais net akivaizdžiai paneigiamas. 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje buvo nustatyta, kad Lietuva buvo nepriklausoma demokratinė respublika⁷. Suvereni valstybės valdžia pagal Konstituciją priklausė tautai, bet valdžios vykdymą Konstitucija pavedė Seimui, Vyriausybei, susidedančiai ir Respublikos Prezidento ir Ministrų kabineto, taip pat teismui. Konstitucija formaliai neatmetė valdžių padalijimo principo, bet į pirmą vietą aiškiai iškėlė parlamentą⁸. 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija savo turiniu buvo kardinaliai priešinga 1922 m. Konstitucijai, nors struktūros požiūriu visiškai ją atitiko. Svarbiausias šio naujo akto bruožas – vykdomosios valdžios, Prezidento, galios išplėtimas. Taigi galima teigti, kad šioje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje jau buvo sutrikdyta pusiausvyra tarp valstybės valdžių įgaliojimų. Ir, kaip teigia prof. habil. dr. Mindaugas Maksimaitis, ši Lietuvos Valstybės Konstitucija buvo vienas pirmųjų konstitucinių aktų, pasukusių nuo demokratijos į autoritarizmą, Europoje⁹. 1938 m. Lietuvos Konstitucijoje pagrindinė mintis, leidžianti spręsti apie valdžių padalijimo realizavimą, įtvirtinta 3 straipsnyje, kuris skelbė: „Lietuvos Valstybė yra respublika. Jos priešakyje yra Respublikos Prezidentas. Jis vadovauja Valstybei“. Šioje Konstitucijoje buvo formaliai atsisakyta valdžių paskirstymo, jos 4 str. buvo skelbiama, kad valstybės valdžia yra „vienatija ir nedaloma“.

Mūsų laikais situacija pasikeitė ir 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje valdžių padalijimas yra vienas iš pagrindinių konstitucinių Lietuvos valstybės santvarkos pagrindų. Šis principas išvedamas iš Konstitucijos 5 straipsnio 1 dalies nuostatos, kad valstybės valdžią

⁶ Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. / red. K. Jovaišas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. Vilnius: Teisės institutas, 2000. P. 27.

⁷ Romeris. M. Konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. Kaunas, 1937. P. 495.

⁸ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 142–143.

⁹ Ten pat. P. 149.

Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas¹⁰. Tačiau suprasti, kaip principas funkcionuoja, neįmanoma, remiantis vien šiuo straipsniu ir nežinant tų valdžių tarpusavio santykių. Šią straipsnio dalį siejant su kitomis Konstitucijos nuostatomis, valdžių padalijimas įgauna ryškesnius kontūrus. Kaip jau buvo minėta anksčiau, nors valdžių padalijimo principas ir remiasi skirtingų valstybinės valdžios šakų funkcijų atskyrimu, kartu užtikrinama ir galimybė joms viena kitą kontroliuoti, įtvirtinant valdžių pusiausvyrą bei stabdžių ir atsvarų, kaip vieno iš sudedamųjų principo komponentų, institutą. Tęsiant valdžių padalijimo principo bei jo apraiškų Konstitucijoje įtvirtinimą nagrinėjimą, ypač svarbus teisingas Konstitucijos supratimas ir aiškinimas. Kaip tik tuo ir užsiima Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas), kuris, sprendamas, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – Konstitucijai ir įstatymams, atskleidžia Konstitucijos turinį. Konstitucinis Teismas daugelyje nutarimų aiškina valdžių padalijimo principo įtvirtinimą ir įvairių valdžių tarpusavio santykių apimtį. Jis plėtoja valdžių padalijimo konstitucinę doktriną.

Konstitucinio teismo 1998 m. sausio 10 dienos nutarime pasakyta: „Konstitucijos straipsniuose įtvirtintas valstybės valdžių padalijimas yra pagrindinis demokratinės teisinės valstybės organizacijos ir veiklos principas. Jis reiškia, kad įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet kartu turi būti jų pusiausvyrą“¹¹. O dar anksčiau – 1995 m. spalio 26 dienos nutarime – buvo pažymėta: „Konstitucijoje, įstatymuose kiekvienai valdžios institucijai yra nustatyta jos prigimtį, paskirti atitinkanti kompetencija, kurios konkretus turinys priklauso nuo tos institucijos vietos tarp kitų valdžios institucijų, jos įgaliojimų santykio su kitų institucijų įgaliojimais (...). Įgyvendinant bendruosius valstybės uždavinius ir funkcijas, valstybės institucijų veikla grindžiama jų bendradarbiavimu, todėl jų tarpusavio sąveika apibūdintina kaip tarpfunkcinė partnerystė (...). Taip yra įtvirtintas atskirų valdžių savarankiškumas, kiekvienos valdžios vieta bendrojoje valdžių sistemoje, o kartu ir jų pusiausvyrą. Kiekviena valdžia remiasi Konstitucijoje nustatytais įgaliojimais“¹². Ši nuostata vėliau buvo pabrėžta dar keliuose nutarimuose, norint akcentuoti jos svarbą kalbant apie valdžių tarpusavio santykius. Tuo atveju, kai Konstitucijoje yra tiesiogiai

¹⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1998. Nr. 5-99.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Žin., 1995. Nr. 89-2007.

nustatyti konkrečios valdžios institucijos įgaliojimai, nė viena kita institucija negali iš jos tų įgaliojimų perimti, o institucija, kurios įgaliojimai Konstitucijoje nustatyti, negali jų perduoti ar atsisakyti. Tokie įgaliojimai negali būti pakeisti ar apriboti įstatymu.

Taigi visuose šiuose Konstitucinio Teismo pasisakymuose galima aiškiai išvelgti valdžių padalijimo principo dinamiką. Kylantys valdžių tarpusavio santykių, priežiūros ir kontrolės ribų nustatymo problemų klausimai atskleidžia vis naujus valdžių padalijimo aspektus, kuriuos būtina išaiškinti, norint efektyviau užtikrinti darnią valstybės valdžios institucijų sąveiką. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas valdžių padalijimo principą, išskirtinį dėmesį skyrė teisminei valdžiai.

Teisminė valdžia, kaip nepriklausomos valstybinių funkcijų realizavimo dalies susiformavimas, yra gana jauna. Istorinėje perspektyvoje tai pirmiausiai siejama su feodalinės valstybės ir visuomenės sandaros pabaiga, privatinės nuosavybės, grindžiamos ekonomika, atsiradimu, prekybos suklestėjimu. Žmogus, turintis savo nuosavybę, jautėsi laisvas ir tokiu laisvu žmonių, keičiantis ekonominei formacijai, vis daugėjo. Jie turėjo teisę į turtą ir teisę tą turtą ginti, o gynimo procesui užtikrinti reikėjo savarankiško mechanizmo, kuriuo ir tapo teisminė valdžia¹³.

Ginčų sprendimas teisme žinomas jau labai seniai. Pirmykštėse bendruomenėse teismo funkcijas vykdė genčių vadai, žyniai ir panašiai. Bet tokių teismų negalima priskirti prie savarankiškos, nepriklausomos valstybės valdžios. Kaip jau buvo minėta, pirmas postūmis atskirti teisminę valdžią nuo kitų valstybės valdžių buvo Ch. L. Monteskjje valdžių padalijimo koncepcija. Teisminės valdžios atskyrimas, jos savarankiškumas ir nepriklausomumas, susaistymas tik galiojančiais įstatymais turėjo atimti galimybę valstybei kištis į teismo veiklą, vykdant teisingumą, ir garantuoti žmogui apsaugą nuo jos. Demokratinėse valstybėse, kuriose yra pripažįstamas valdžių padalijimo principas, teismai yra tautos įsteigta nepriklausoma ir savarankiška valdžia, kuri, vykdydama savo funkcijas, nėra pavaldi nei įstatymų leidžiamajai, nei įstatymų vykdomajai valdžiai. Pastarosioms draudžiama kištis į teismų veiklą, daryti įtaką jų priimamiems sprendimams ar, net nušalinus teisėją, pačioms priimti sprendimą. Taigi kitos valstybės valdžios institucijos negali atšaukti teisminės valdžios priimtų sprendimų, bet įstatymų leidžiamosios valdžios teisės aktai gali netekti galios teisės aktų konstitucingumo kontrolę vykdančios teisminės institucijos sprendimu, o vykdomosios valdžios sprendimai gali būti panaikinti ar pakeisti teisminės valdžios. Teisminės valdžios ypatingą statusą lemia ir tai, kad vykdydama teisingumą ir priimdama sprendimus, liečiančius konkretaus individo teises ir interesus, ji privalo saugoti ir ginti kiekvieno asmens teises ir teisėtus interesus. Teisminė valdžia, užtikrindama kiekvieno asmens teisių ir teisėtų interesų apsaugą, nuolat „valo“ pozityviają teisę

¹³ Pakalniškis V. Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998. P. 58–59.

nuo neteisinių (nekonstitucinių) normų ir saugo bei gina žmogaus teises ir laisves nuo neteisėtų trečiųjų asmenų (įskaitant ir valstybės institucijas) veikų konkrečiose bylose¹⁴.

Pirma Lietuvos Konstitucija, kurioje buvo minimi teismai – 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija. Jos penktas skyrius buvo skirtas Teismams, bet tos nuostatos buvo labai lakoniškos. Iki šios Konstitucijos nė viename Lietuvos laikinųjų konstitucinių aktų visai nebuvo užsimenama apie teismus, jie nebuvo išskirti kaip autonominė funkcija su atskiromis institucijomis, o faktiškai buvo palikti Vyriausybės žinioje. Tačiau 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje buvo deklaruojama, kad Teismas priima sprendimus, vadovaudamasis tik įstatymu, jo sprendimai priimami Respublikos vardu ir gali būti panaikinti ar pakeisti tik Teismo, be to, Teismas yra lygus visiems piliečiams. Šios Konstitucijos nuostatos pabrėžė, kad savo veikloje Teismas tiesiogiai atstovauja valstybei ir kad jokia kita valstybės valdžios institucija negali turėti įtakos teismo veiklos rezultatams. Beje, visos šios taisyklės buvo deklaruojamos ir vėlesnėse Lietuvos Konstitucijose. Taip 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija pakartojo 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos nuostatas dėl teismo. Nors 1938 m. Lietuvos Konstitucija buvo autoritarinio pobūdžio ir skelbė, kad valstybės valdžia yra „vienatija ir nedaloma“, ir formaliai atsisakė valdžių padalijimo principo, tačiau tai nelietė Teismo, kuris buvo skelbiamas nepriklausomu, darančiu sprendimus Lietuvos Respublikos vardu. Tačiau nė viena iš minėtų Konstitucijų neužsiminė apie priemones, realiai užtikrinančias teisėjų nepriklausomumą, be kurio faktiškai neįmanoma įgyvendinti čia deklaruojamas taisykles¹⁵.

1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 str. 1 d. šalia politinių valdžių aukščiausiųjų institucijų yra išskirta teisminė valdžia, kuri vienintelė yra formuojama remiantis ne politiniais, bet profesiniais kriterijais. Teisminė valdžia nedalyvauja, formuojant kitas dvi valdžias, ir nėra atsakinga įstatymų leidžiamajai ar vykdomajai valdžiai, kaip ir jos nėra atsakingos teisminei valdžiai. Teisminės valdžios autonomiškumas nuo politinių valdžios šakų užtikrinamas per teisėjų savivaldos mechanizmą, t. y. teisę savarankiškai spręsti tam tikrus su jų veikla susijusius klausimus, taip pat įtvirtinant teisėjo ir teismų nepriklausomumą, garantuojant jų nešališkumą, nustatant teisėjams socialines ir materialines jų nepriklausomumo ir veiklos garantijas, kurios negali būti mažinamos. Taip užtikrinamas ir teisminės valdžios visavertiškumas¹⁶. Pagrindinis ir svarbiausias valstybės valdžios požymis, būdingas teisminei valdžiai – privalomumas paklusti teisminės valdžios sprendimams. Teismai priima sprendimus valstybės vardu ir šie sprendimai turi įstatymų galią. Jie yra privalomi visoms valstybės

¹⁴ Šinkūnas H. Valdžių padalijimo principas ir teisminės valdžios vieta valdžių padalijimo sistemoje // Teisė. 2003, Nr. 49. P. 6–9.

¹⁵ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 143–152.

¹⁶ Ten pat. P. 263–264.

institucijoms, įstaigoms, organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams ir jų vykdymas garantuojamas valstybės prievarta. Specifiniai ir išskirtiniai teisminės valdžios požymiai ir funkcijos atsiskleidžia per jos paskirtį. Teisminė valdžia, visų pirma, turi užtikrinti teisės viešpatavimą valstybėje, konstitucinės santvarkos stabilumą ir apsaugoti žmogaus ir piliečio teises ir teisėtus interesus, nes demokratinėse valstybėse teismas yra pagrindinė institucija, kuri gina pažeistas žmogaus teises ir laisves. Tam, kad teismai sugebėtų apsaugoti ir apginti žmogaus teises ir laisves, jiems yra suteikiami ypatingi įgaliojimai, kurių neturi nė viena kita valstybės valdžia. Kaip jau buvo minėta, teismai turi teisę priimti sprendimus, kurie daugeliu atveju yra valstybės prievartos aktai. Teisminės valdžios institucijos turi teisę taikyti įvairias, net pačias griežčiausias, valstybinės prievartos priemones. Tik teismai gali priimti sprendimą, kuriuo žmogui gali būti apribojama ar atimta iki gyvos galvos laisvė, konfiskuojamas fizinių ar juridinių asmenų turtas, panaikinamas neteisėtas valstybės institucijos aktas ir kt. Teisminė valdžia išpildo savo paskirtį, įgyvendindama pagrindinę teisminės valdžios funkciją, t. y. įgyvendindama teisingumo vykdymą valstybėje. Ši teisminės valdžios funkcija yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 1 d., kur yra įtvirtinta nuostata, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai¹⁷. Šios teisminės valdžios funkcijos negali įgyvendinti jokia kita valstybės valdžios institucija ar pareigūnas, išskyrus teismą¹⁸.

Išskirtinę teisminės valdžios vietą valstybės valdžių sistemoje ne kartą pabrėžė ir Konstitucinis Teismas savo nutarimuose. Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime pažymėjo, kad „teisėjo ir teismų nepriklausomumas – vienas iš esminių demokratinės teisinės valstybės principų. Tokioje valstybėje socialinis teisminės valdžios vaidmuo yra toks, kad teismai, vykdydami teisingumą, privalo užtikrinti Konstitucijoje, įstatymuose ir kituose teisės aktuose išreikštos teisės įgyvendinimą, garantuoti teisės viršenybę, apsaugoti žmogaus teises ir laisves (...). Tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valdžių, teisminė valdžia gali įgyvendinti savo funkciją – vykdyti teisingumą (...). Tik nepriklausoma teismų institucinė sistema gali laiduoti teismo organizacinį, o kartu ir teisėjo procesinį savarankiškumą“¹⁹. Ypatingą teisminės valdžios vietą kitų valstybės valdžių sistemoje Konstitucinis Teismas pabrėžė ir 1997 m. lapkričio 27 d. nutarime, kur pažymėjo, jog „įsiteisėję teismo sprendimai savo galia prilygsta įstatymams, ir jų vykdymas garantuojamas valstybės jėga, todėl jie privalomi visoms valstybės valdžios ir valdymo institucijoms, visiems juridiniams ir fiziniams asmenims. Priimant ir vykdamas teismo sprendimus valstybėje, yra realizuojamas teisingumas, garantuojamas

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.

¹⁸ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 770–771.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1999. Nr. 109-3192.

įsiteisėjusių teismo sprendimų nustatytų ir patvirtintų teisinių santykių stabilumas. Tai stiprina teisės subjektų pasitikėjimą valstybės valdžia, įstatymais. Kartu sudaromos realios galimybės realizuoti ir Lietuvos Respublikos teisės aktuose, ir tarptautiniuose dokumentuose pabrėžiamą teismo pareigą garantuoti žmogaus teisių gynybą²⁰.

Kaip jau buvo minėta, pagrindinė teisminės valdžios funkcija yra teisingumo vykdymas valstybėje, bet tai nėra vienintelė jos funkcija. Teisminė valdžia taip pat įgyvendina valstybės institucijų, padedančių vykdyti teisingumą, veiksmų teisėtumo ir pagrįstumo teisminės priežiūros funkciją. Bet atsižvelgiant į šio darbo temą ir nagrinėjamą dalyką, daugiausia dėmesio bus skirta būtent pagrindinei teisminės valdžios funkcijai, teisingumo vykdymui.

Konstitucinis Teismas 1999 m. vasario 5 d. nutarime pasisakė, kad „Teismo santykius su kitomis valstybės institucijomis ar pareigūnais, jo veiksmų pobūdį baudžiamajame procese sąlygoja Konstitucijos įtvirtintas valdžių padalijimo principas. Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalyje sukonkretinant šį principą, nustatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Šia norma įtvirtinta, kad teismai yra vienintelė valstybės institucija, vykdanči teisingumą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos. Ją teismas vykdo laikydamasis tam tikros procesinės tvarkos, kuri yra reglamentuota įstatyme“²¹.

Taigi, teismas įgyvendina teisingumą, nagrinėdamas ir sprenddamas konkrečius ginčus, atsirandančius dėl įvairių konfliktų visuomenėje (turtinius ginčus, darbo ir politinio pobūdžio ginčus, piliečių skundus dėl valstybės tarnautojų veiksmų ir kt.). Teismas sprendžia šiuos ginčus, nagrinėdamas civilines, administracines ir baudžiamąsias bylas. Bylos teisme yra nagrinėjamos teismo proceso tvarka, t. y. ypatinga procesine tvarka, nustatyta įstatymais. Šios tvarkos laikymasis, įgyvendinant teisminę valdžią, turi esminę reikšmę: jei yra pažeista proceso forma, teismo sprendimas, netgi iš pagrindo teisingas, gali būti panaikintas aukštesniajame teisme²².

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 str. 3 d. yra įtvirtinta nuostata, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo²³. Taigi teismas, nagrinėdamas ir sprenddamas bylas, turi laikytis teismo proceso tvarkos ir vadovautis tik įstatymu ir savo teisine sąmone bei vidiniu įsitikinimu. Teisinė sąmonė ir vidinis įsitikinimas yra itin svarbūs, įgyvendinant teisminę valdžią. A. Vaišvila savo knygoje „Teisės teorija“ teisės sąmonę apibūdina kaip teisinių imperatyvų,

²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1997/s711113a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-10-13.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n910205a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-09.

²² В. Е. Чиркин. Конституционное право зарубежных стран. Москва: Юрист, 1997. С. 295.

²³ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.

paliepiamų, jų įgyvendinimo procedūrų ir šių procedūrų reikšmės žinojimą²⁴. Stasys Vansevičius plačiau aptarė teisinės sąmonės sampratą savo knygoje „Valstybės ir teisės teorija“. Šioje knygoje jis teigia, kad teisinė sąmonė yra pažiūrų, idėjų, jausmų, nuotaikų teisės atžvilgiu visuma. Ji apima teisės sampratą, požiūrį į teisės vaidmenį, teisės institucijų vaidmenį visuomenėje ir valstybėje, žmogaus teisių idėjas, jo atsakomybę kitiems žmonėms, visuomenei ir valstybei. Teisėjams, kurie yra profesionalūs teisininkai, būdinga S. Vansevičiaus vadinama teisininkų profesinė teisinė sąmonė, kuri yra moksliskai pagrįsta, darni teisės žinių, teisinių įsitikinimų ir jausmų sistema, kuria jie vadovaujasi, veikdami praktiškai. Ji kuriasi pažįstant teisės sistemą, suvokiant teisės esmę ir vaidmenį, studijuojant teisės disciplinas ir taikant teisę praktiškai. Teisinė sąmonė vaidina lemiamą vaidmenį, įgyvendinant teisę, sprendžiant teises bylas, nes ji padeda vertinti veiklą ir kiekvieną teisinį sprendimą²⁵. O vidinis įsitikinimas – tai teisine sąmone paremtas įsitikinimas dėl konkrečios bylos aplinkybių įrodytumo ar neįrodytumo, dėl kaltinamojo kaltės ar nekaltumo, dėl jo atsakomybės laipsnio ir t. t. Vidinis įsitikinimas turi būti pagrįstas visapusišku, galutiniu ir objektyviu visų bylos aplinkybių išnagrinėjimu.

Praktikoje pasitaiko situacijų, kai įstatymo nuostatos nesuteikia vieno vienintelio teisėto atsakymo į sprendžiamą teisinę problemą. Nes teisei būdingas neapibrėžtumas, teisė yra normų sistema. Tokiose situacijose atsiranda teisėjo diskrecija, teisėjo galia pasirinkti iš dviejų teisėtų alternatyvų. Bet teismo diskrecija yra ribota diskrecija. Naudojimasis teismo diskrecija turi būti teisingas. Būtent tais atvejais, kai nėra vieno teisėto atsakymo, teisingumas tampa svarbiausia vertybe. Teisingumas apima keletą komponentų. Vienas iš jų yra nešališkumas. Teisėjas privalo traktuoti bylos šalis vienodai. Vienas iš svarbiausių teisingumo reikalavimų yra objektyvumas. Teisėjo subjektyvioms vertybėms priešpriešinamas objektyvumas. Teisėjas privalo įsisamontinti, kad jo vertybėmis turbūt vadovaujasi ne kiekvienas visuomenės narys, ir kad jo asmeninė nuomonė galbūt yra vienintelė. Todėl teismo diskrecijos naudojimas turėtų rodyti visuomenės giliausias vertybes, o ne teisėjo asmenines vertybes²⁶.

Pagrindinė teismo pareiga, vykdant teisingumą, yra išspręsti teisinį konfliktą ir išspręsti jį visapusiškai, iki galo ir objektyviai ištirti visas bylos aplinkybes ir priimti teisėtą bei pagrįstą teismo sprendimą. O teisėtą ir objektyvų sprendimą gali priimti tik nepriklausomas ir nešališkas teismas. Todėl vykdydamas šią pareigą, teismas privalo būti politiškai ir socialiai neutralus bei laisvas nuo bet kokio poveikio iš šalies²⁷. Be to, tokiu būdu garantuojama viena iš svarbiausių asmens teisių, kuri yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 str. 1 d., kur yra skelbiama, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į

²⁴ Vaišvila. A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 457–459.

²⁵ Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000. P. 163–168.

²⁶ Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr. 3. P. 22–25 .

²⁷ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 772.

teisma²⁸. O Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 str. 2 d. yra įtvirtinta, kad asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas²⁹. Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucija garantuoja asmens teisę ginti savo teises ir teisėtus interesus nepriklausomame ir nešališkame teisme.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad teisminės valdžios nešališkumo principo šaknys glūdi valdžių padalijimo teorijoje, pagal kurią įstatymų leidžiamoji, įstatymų vykdomoji ir teisminė valdžios sudaro tris atskiras ir pakankamai nepriklausomas valstybės valdžios šakas. Teisminė valdžia yra savarankiška ir nepriklausoma valstybės valdžia. Šios valdžios nepriklausomumas reiškia, kad teisminė valdžia, kaip institucija, ir atskirai pavienis teisėjas, vykdydamas teisingumą ir sprenddamas tam tikrą bylą, turi įgyvendinti savo pareigas be jokios įtakos iš įstatymų vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios ar kito šaltinio pusės. Ir tik nepriklausoma teisminė valdžia gali vykdyti teisingumą nešališkai, laikydamosi įstatymų nuostatų, ir apginti žmogaus teises ir pagrindines laisves.

Nuostata, kad teismas ir atskirai kiekvienas teisėjas turi būti nešališkas, vykdydamas teisingumą, yra labai svarbi baudžiamajame procese. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – LR BPK) 6 str. 1 d. yra numatyta, kad baudžiamąsias bylas nagrinėja tik teismai³⁰. Teismas, nagrinėdamas baudžiamąsias bylas, sprendžia klausimą dėl asmens kaltumo ar nekaltumo baudžiamosios veikos padaryme, nes asmens kaltumas gali būti pripažintas tik įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Jei teismas pripažįsta, kad asmuo yra kaltas dėl nusikalstamos veikos padarymo, jis jam skiria bausmę, numatytą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso atitinkamo straipsnio sankcijoje. O Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytos bausmės yra valstybės prievartos aktai ir *ultima ratio* priemonės, t. y. kraštutinės priemonės. Teismas, skirdamas bausmę, gali net apriboti ar atimti asmens laisvę, todėl yra ypač svarbu, kad teismas, vykdydamas teisingumą baudžiamajame procese ir nagrinėdamas baudžiamąsias bylas, privalo būti nepriklausomas ir nešališkas. Teisėjo nešališkumas taip pat garantuoja baudžiamojo proceso paskirties išpildymą, kad niekas nekaltas nebūtų nubaustas, o nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas.

2. TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPO ĮTVIRTINIMAS TEISĖS AKTUOSE, JO ESMĖ IR TURINYS

2.1. Baudžiamojo proceso principo samprata

²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

Tam, kad būtų galima nagrinėti teisėjų nešališkumo principo turinį ir sampratą, visų pirma, yra tikslinga trumpai apibrėžti, kas yra teisės principas ir kaip jis yra suprantamas šiuolaikinėje teisės doktrinoje ir kas yra baudžiamojo proceso principai.

Pats žodis „principas“ yra kilęs iš lotynų kalbos iš žodžio *principium*, kuris reiškia pradžią, pagrindą, elementą. S. I. Ožegovo žodyne yra nurodyta, kad principas – tai: 1) pradinis, pagrindinis tam tikros teorijos, mokslo ir kt. teiginys; 2) įsitikinimas, požiūris į tam tikrus dalykus; 3) pagrindinė tam tikro įrenginio ar mechanizmo savybė³¹. Tokia žodžio „principas“ reikšmė yra nurodyta ir Dabartinės lietuvių kalbos žodyne³². Remiantis Tarptautinių žodžių žodynu, „principas“ – tai įsitikinimas, lemiantis žmogaus santykių su tikrove, jo elgesio ir veiklos normas, arba pagrindinė kurios nors teorijos, koncepcijos idėja, pradinis teiginys, arba svarbiausioji kurios nors organizacijos struktūros arba veiklos taisyklė³³.

Taigi, jei mes žodį „principas“ suprasime, kaip pagrindinį tam tikros teorijos, koncepcijos teiginį, pradą ar pagrindinę idėją, tai galėsime teigti, kad teisės principas – tai visos teisės sistemos fundamentalus pradas, pagrindinė idėja, kuria remiasi teisinis reguliavimas ir teisės įgyvendinimas, pamatinė, fundamentali taisyklė, iš kurios turi kilti visos kitos taisyklės.

Lietuvos teisės doktrinoje teisės principai yra suprantami, kaip bendrojo pobūdžio idėjos, konkretinančios teisės sampratą. Jie nurodo, kokio pobūdžio turėtų būti kuriamos teisės normos, sprendžiama konkreči teisinė byla, kad kiekvienu teisinio reguliavimo atveju būtų įgyvendinami teisės sampratos formuluojami tikslai³⁴. Remiantis E. Kūrio nuomone, „teisės principai yra teisės sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, bendrasis ir individualusis teisinis reguliavimas bei teisės realizavimas. Taigi teisės principai persmelkia ir teisinį reguliavimą, ir teisinę praktiką“³⁵.

Rusų teoretikas V. N. Chropaniuk savo knygoje „Valstybės ir teisės teorija“ teigia, kad teisė atsiranda ir funkcionuoja konkrečių principų, kurie išreiškia jos esmę, turinį ir socialinę paskirtį, pagrindu. Šiuose principuose atsispindi pagrindiniai teisės požymiai ir savybės, kurios suteikia teisei valstybinio laisvės ir teisingumo visuomeniniuose santykiuose mato regulatoriaus požymį. Taigi V. N. Chropaniuk nuomone, teisės principai – tai pagrindinės, esminės, pradinės nuostatos, kurios juridiskai užtikrina visuomeninio gyvenimo objektyvius dėsningumus³⁶.

Kitas rusų teisės teoretikas S. S. Aleksejevas savo veikale „Bendroji teisės teorija“ teigia, kad teisės principai – neatsiejami nuo galiojančių teisės normų: egzistuojami ir

³¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: „Русский язык“, 1986. С. 515.

³² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas // <http://www.autoinfa.lt/webdic/>; prisijungimo laikas: 2006-10-30.

³³ Kvietkauskas V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius. 1985. P. 399.

³⁴ Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 146.

³⁵ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001. P. 202.

³⁶ Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Москва, 1998. С. 215.

funkcionuodami kartu su jomis, jie turi teisėje ir gana savarankišką reikšmę. Išsivysčiusiose teisinėse sistemose teisės principai vaidina ypatingos teisės struktūros grandies reikšmę, jie apima teisės turinį visuose jo organizavimo lygiuose, visus teisinės sistemos elementus. Jie ne tik išryškina labiausiai charakteringus teisinės sistemos turinio bruožus, bet ir iškyla kaip reikšmingas reguliatyvinis teisės struktūros elementas³⁷. Mūsų manymu, galima paprieštarauti autoriaus nuomonei, kad teisės principai yra neatsiejami nuo galiojančių teisės normų, nes teisės principai gali būti išreikšti ir įtvirtinti ne tik teisės normose, bet ir teisės doktrinoje, ir suformuluoti teismų praktikos. Bet autoriaus teiginys, kad teisės principai apima visą teisės turinį, yra pagrįstas ir priimtinas ir Lietuvos teisės teorijoje.

Taigi apibendrinant galima pasakyti, kad teisės principai – tai įtvirtintos įvairiuose teisės šaltiniuose, išreikštos teismų praktikoje, teisės doktrinoje pagrindinės, visų pripažįstamos idėjos, kurios atspindi teisės dėsningumus, tarnauja efektyviam ir darniam teisės normų sistemos kūrimui bei reguliuoja visuomeninius santykius, esant teisės normų sistemos spragoms ar prieštaravimams.

Teisės principai yra pagrindinės, pamatinės teisės idėjos, taigi baudžiamojo proceso principai yra pamatinės baudžiamojo proceso idėjos, kuriomis yra vadovujamasi, kuriant baudžiamojo proceso teisės normas, tiriant nusikalstamas veikas ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas teisme. Baudžiamojo proceso principai nulemia baudžiamojo proceso prigimtį, socialinę esmę ir politinį kryptingumą. Jie yra realizuojami tiriant, nagrinėjant ir sprendžiant baudžiamąsias bylas. Baudžiamojo proceso principai reglamentuoja atitinkamas elgesio taisykles, juose įtvirtinti reikalavimai ir leidimai yra skirti baudžiamojo proceso dalyviams. Šių principų besąlygiškas laikymasis (vykdymas) lemia teisingumo įgyvendinimą, garantuoja efektyvų baudžiamojo proceso tikslų įgyvendinimą ir bendražmogiškųjų vertybių apsaugą. Procesinės teisės sistemoje principai užima svarbią vietą, jie sinchronizuoja visą procesinių normų sistemą ir suteikia vieningumą baudžiamojo procesinio poveikio mechanizmui. Baudžiamojo proceso principai užtikrina vieningą procesinę tvarką visose baudžiamosiose bylose ir garantuoja teisėtumo laikymąsi baudžiamajame procese. Apie išskirtinę baudžiamojo proceso principų reikšmę rašė ir įžymus Lietuvos teisininkas E. Palskys. Jis teigė, kad baudžiamojo proceso teisės sistemoje, jos normų hierarchijoje, principai užima centrinę, svarbiausią vietą. Tai viso proceso, procesinės procedūros pagrindas, pamatinės normos. Jos turi būti organiškai susijusios tarpusavyje ir su visais kitais baudžiamojo proceso institutais. Principai formuojami kaip fundamentalūs, konceptualūs pirminiai, visiems privalomi teisiniai reikalavimai. Su jais turi būti

³⁷ Алексеев С. С. Общая теория права. Москва, 1982. С. 261.

suderinta ir susieta visa baudžiamojo proceso vidinė struktūra ir jos atskirybės. Principai nustato pagrindines baudžiamojo proceso teisės plėtojimo perspektyvas³⁸.

Baudžiamojo proceso teorijoje kai kurie autoriai diskutuoja dėl baudžiamojo proceso principų normatyvinio pobūdžio. Vieni autoriai mano, kad baudžiamojo proceso principams būdingas normatyvinis pobūdis, ir tai reiškia, kad baudžiamojo proceso principai – tai bendriausios nuostatos, įtvirtintos įstatyme, teisės akte. Kitų mokslininkų pozicija ta, kad normatyvinis pobūdis nėra privalomas baudžiamojo proceso principo požymis. Tokiu atveju baudžiamojo proceso principai – tai bendriausios nuostatos, vadovaujančios idėjos, nepriklausomai nuo to, ar jos yra įtvirtintos teisės aktuose. Mūsų nuomone, yra tikslinga pritarti paskutiniųjų autorių nuomonei, nes, kaip jau buvo minėta, rašant apie teisės principus, ne visi teisės principai yra įtvirtinti teisės normose. Kai kurie teisės principai gali būti tiesiogiai neįtvirtinti jokiam teisės akte, bet jų turinys gali būti nustatomas iš įvairių teisės nuostatų, pavyzdžiui, legalumo (baudžiamojo persekiojimo privalomumo) ir tikslingumo baudžiamojo proceso principai. Nors šie principai nėra tiesiogiai nustatyti teisės aktuose, bet dėl jų egzistavimo neabejojama teisės moksle³⁹.

Norėdami pateikti baudžiamojo proceso principų sampratą, visų pirma, pabandydysime išskirti tam tikrus šių principų požymius:

- baudžiamojo proceso principai – tai teoriškai pagrįstos, pamatinės teisės nuostatos, idėjos ar teisės normos;
- baudžiamojo proceso principai išreiškia demokratines idėjas apie teismą ir ikiteisminio tyrimo institucijas;
- baudžiamojo proceso principai užtikrina baudžiamojo proceso uždavinių ir tikslų įgyvendinimą;
- baudžiamojo proceso principai išreiškia baudžiamojo proceso esmę ir turinį.

G. Goda knygoje „Baudžiamojo proceso teisė“ teigia, kad baudžiamojo proceso principai – tai pamatinės nuostatos, lemiančios visų baudžiamojo proceso teisės normų turinį ir nusikalstamų veikų tyrimo bei baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarką, parodančios baudžiamojo proceso institutų esmę ir paskirtį⁴⁰.

G. Goda, nagrinėdamas baudžiamojo proceso principus, neneigia tos aplinkybės, kad jie vaidina svarbų vaidmenį visame baudžiamajame procese. Jo nuomone, baudžiamojo proceso principų reikšmė yra tokia:

³⁸ Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // Teisė. 1993, Nr. 26.

³⁹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 67.

⁴⁰ Ten pat. P. 47.

1. Kuriant naujas ar tobulinant (keičiant) baudžiamojo proceso teisės normas turi būti garantuojama, kad šios normos neprieštarautų pripažintiems baudžiamojo proceso principams, t. y. principai lemia naujų teisės normų turinį.

2. Principai lemia teisės normų aiškinimą: jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti aiškinama priešingai ar nukrypstant nuo principų turinio aiškinimų.

3. Jokia baudžiamojo proceso teisės norma negali būti taikoma taip, kad jos taikymas pažeistų principą.

4. Teisės normų kolizijos atveju sprendimo variantas turi būti randamas remiantis principais.

5. Atsiradus teisės spragų, procesinis sprendimas turi būti priimamas atsižvelgiant į principus⁴¹.

Bet manytume, kad be viso to, kas išdėstyta anksčiau, baudžiamojo proceso principai dar užtikrina teisingumą baudžiamųjų bylų tyrime ir nagrinėjime, efektyvią asmens, jo teisių, laisvių bei visuomenės ir valstybės interesų apsaugą nuo nusikalstamų kėsinių.

Taigi apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad baudžiamojo proceso principai – tai teoriškai pagrįstos, pamatinės teisės nuostatos, idėjos, vadovaujančio ir bendrojo pobūdžio normos, kurios nulemia visus baudžiamojo proceso institutus, formas ir stadijas ir užtikrina baudžiamojo proceso uždavinių ir tikslų įgyvendinimą bei išreiškia baudžiamojo proceso esmę ir turinį, apibūdina pačius svarbiausius jo požymius, dalyką ir procesinio reguliavimo metodą.

Visi baudžiamojo proceso principai sudaro tam tikrą sistemą, nes jie yra tarpusavyje susiję ir veikia vienas kitą. Baudžiamojo proceso principai pagal veikimo apimtį gali būti suskirstomi:

- Bendrieji – teisėtumas, piliečių lygybė prieš įstatymą, asmens neliečiamumas ir pan. Šie principai – teisinės sistemos pagrindas, jais grindžiamos visos teisės šakos.
- Tarpšakiniai (būdingi ne tik baudžiamajam procesui) – šalių lygiateisiškumas, teisė nebūti du kartus nuteistam už tą patį nusikaltimą (*non bis in idem*), proceso viešumas ir pan. Šie principai turi įtakos ne tik baudžiamajam, bet ir civiliniam, ir administraciniam procesams.
- Šakiniai (būdingi tik baudžiamajam procesui) – išimtinė gynybos teisė (*favor defensionis*), nekaltumo prezumpcija, įtariamojo (kaltinamojo, teisiamojo) teisės į gynybą užtikrinimas, neaiškumo traktavimas įtariamojo naudai⁴².

⁴¹ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 47–48.

⁴² . Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, Nr. 57 (49). P. 119.

- Principai, būdingi tam tikriems institutams, pavyzdžiui, tiesioginio ir žodiško nagrinėjimo principai, taikomi pirmosios instancijos teismo teisiame posėdyje, draudimo bloginti skundą padavusio asmens padėti, nagrinėjant jo skundą (*reformatio in peius* draudimo), principas, veikiantis apeliaciniame ir kasaciniame procesuose⁴³.

Be to, baudžiamojo proceso principai, priklausomai nuo to, kokiam šaltinyje jie yra įtvirtinti, gali būti suskirstyti į konstitucinius principus, t. y. suformuluotus ir įtvirtintus Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, ir nekonstitucinius principus, t. y. suformuluotus ir įtvirtintus Baudžiamojo proceso kodekse ir kituose teisės aktuose.

Dėl konstitucinių principų svarbos baudžiamajame procese buvo pasisakęs Konstitucinis Teismas 1999 m. vasario 5 d. nutarime, kuriame pabrėžė, kad „baudžiamojo proceso kodekso normų sistema turi būti pagrįsta Konstitucijoje įtvirtintais demokratiniiais principais (lygybė įstatymui ir teismui, nekaltumo prezumpcija, viešo ir teisingo bylos nagrinėjimo, teismo ir teisėjų nešališkumo ir nepriklausomumo, teismo ir kitų baudžiamojo proceso subjektų funkcijų atskyrimo, teisės į gynybą garantavimo ir kt.)“⁴⁴.

Deja, LR BPK principai nėra įtvirtinti atskirame kodekso skyriuje ar skirsnyje, nors tuo metu, kai buvo rengiamas dabar galiojančio LR BPK teorinis modelis, pasak E. Palskio, jo autoriai laikėsi vieningos nuomonės, kad baudžiamojo proceso principai turi būti išdėstyti vienoje vietoje – atskirame kodekso skirsnyje⁴⁵.

Bet kad ir kaip būtų apmaudu, dabar galiojančio LR BPK teorinio modelio autorių idėja taip ir nebuvo įgyvendinta. 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785 patvirtintame LR BPK nėra atskiro skirsnio, kuriame būtų išdėstyti baudžiamojo proceso principai. Šio kodekso pirmos dalies pirmame skyriuje „Baudžiamojo proceso paskirtis ir pagrindinės nuostatos“ šalia normų, reglamentuojančių baudžiamojo proceso paskirtį, LR BPK galiojimą laiko, erdvės ir asmenų atžvilgiu, normų, nustatančių aplinkybes, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, yra įrašyti ir kai kurie, bet ne visi, baudžiamojo proceso principai. Mūsų manymu, būtų tikslinga nustatyti visus esminius baudžiamojo proceso principus atskirame Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso skyriuje, nes toks principų reglamentavimas ir teisinis įtvirtinimas padėtų teisingai suprasti viso baudžiamojo proceso socialinę paskirtį, esmę ir sistemą.

⁴³ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 49.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n910205a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-09.

⁴⁵ Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // Teisė. 1993, Nr. 26.

Vienas iš pavyzdžių yra Armėnijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, kurio Bendrosios dalies pirmajame skyriuje „Bendrosios nuostatos“ yra atskiras antras skirsnis „Baudžiamojo proceso principai“. Tai pat mūsų kaimynės – Latvijos Respublikos – 2005-04-21 Seimo priimtame baudžiamojo proceso įstatyme, įsigaliojusiam 2005-05-11, dalyje „A“ *inter alia* yra apibrėžiami dvidešimt keturi baudžiamojo proceso pagrindiniai principai, tarp jų yra ir teisės į objektyvų proceso atlikimą principas (16 straipsnis)⁴⁶. O Moldovos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso, galiojančio nuo 2003-06-12, Bendrojoje dalyje yra įtvirtinti bendrieji principai, kurių yra dvidešimt du⁴⁷.

2.2. Teisėjų nešališkumo principo įtvirtinimas Lietuvos Respublikos teisės aktuose

Reikia pažymėti, kad proceso principai nevienodai pasireiškia skirtingose baudžiamojo proceso stadijose ir etapuose. Šių principų pasireiškimas priklauso nuo daugelio aplinkybių: konkrečios proceso stadijos užduočių, tam tikrų proceso subjektų vaidmenų tam tikrame proceso etape, procesinių formų, būdingų skirtingoms baudžiamojo proceso stadijoms, specifikos, ir pan. Bet galima teigti, kad principai labiausiai pasireiškia teisminiame nagrinėjame, centrinėje ir pagrindinėje baudžiamojo proceso stadijoje, kurioje yra sprendžiami pagrindiniai bylos klausimai – dėl asmens kaltumo ar nekaltumo, taip pat dėl bausmės paskyrimo. Todėl ir teisėjų nešališkumo principas bus nagrinėjamas per baudžiamųjų bylų nagrinėjimo stadijos prizmę.

Atsižvelgiant į ankstesniame darbo poskyryje išdėstytas baudžiamojo proceso principų klasifikacijas, galima teigti, kad teisėjų nešališkumo principas yra tarpšakinis konstitucinis baudžiamojo proceso principas. Šis principas yra tarpšakinis, nes galioja ne tik baudžiamajame procese (LR BPK 44 str. 5 d.), bet ir civiliniame procese (Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 21 str.), ir administraciniame procese (Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 7 str. ir 47 str.). Teisėjų nešališkumo principas yra konstitucinis principas, nes yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje.

Kyla klausimas dėl paties termino „nešališkumas“, nes Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje yra vartojamas terminas „bešališkumas“: „Asmuo, kaltinamas padaręs nusikaltimą, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir bešališkas teismas“⁴⁸, o išverstoje į lietuvių kalba Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje vartojamas terminas „nešališkumas“: „Nustatant kiekvieno asmens pilietines teises ir pareigas ar jam pareikštą baudžiamąjį kaltinimą, jis turi teisę, kad jo

⁴⁶ Уголовно-процессуальный закон Латвии. Принят Сеймом 21 апреля 2005 года. Перевод „Biznesa informācijas birojs“. Rīga, 2006.

⁴⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. Н 122-XV, принят 14 марта 2003 г. Опубликован- Monitorul Oficial, Nr. 104 din. 07.06.2003. параграф: 447.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

byla būtų nagrinėjama per įmanomai trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo (...)“⁴⁹.

Dabartinės lietuvių kalbos žodyne⁵⁰ ir Lietuvių kalbos žodyne⁵¹ yra nurodyta, kad abu žodžiai – nešališkas ir bešališkas – reiškia objektyvumą ir šie žodžiai yra sinonimai. Atsakymo į klausimą, kodėl vienu atveju vartojamas žodis „nešališkas“, o kitu atveju – „bešališkas“, galime ieškoti šių žodžių sandaroje. Priešdėlis „ne“ yra vartojamas tuo atveju, kai sudarome žodį iš būdvardžio, pavyzdžiui, geras – negeras. Todėl, jei kaip pagrindą imam būdvardį „šališkas“, tai yra vartojamas žodis „nešališkas“. O priešdėlis „be“ yra vartojamas tuo atveju, kai sudarome žodį iš daiktavardžio, pavyzdžiui, miegas – bemiegis. Vadinasi, šiuo atveju sudarome žodį iš daiktavardžio „šališkumas“ ir pridėdam priešdėlį „be“ ir gauname žodį „bešališkas“. Taigi galima padaryti išvadą, kad bendrinėje kalboje vartotini abu žodžiai – „nešališkas“ ir „bešališkas“, nes jie yra sinonimai.

Bet negalime pamiršti tam tikros teisės aktų kalbos specifikos. Atsižvelgiant į teisėkūros juridinę techniką, teisės normų kalboje vartojamiems terminams keliami tam tikri reikalavimai, kad jie tinkamai išreikštų teisinius nurodymus ir paliepiamus, skaidrintų teisinį mąstymą. Vienas iš šių reikalavimų yra teisės terminijos vienovė, kuris reiškia, kad įvairiuose teisės normų aktuose teisės terminai turi būti vartojami ta pačia prasme. Negalima keliais terminais žymėti vienos sąvokos arba vienu terminu – kelių teisės sąvokų⁵². Taigi ta pačia prasme vartojant du terminus – „nešališkumas“ ir „bešališkumas“, yra nusižengiama teisės terminijos vienovės principui. Todėl, mūsų manymu, būtų tikslinga suvienodinti šių terminų vartojimą teisės aktuose ir pasirinkti vieną iš dviejų terminų. Toliau šiame darbe bus vartojamas terminas „nešališkumas“ ir „nešališkas“, jei tai neprieštaraus cituojamiems šaltiniams.

Nešališkumas (angl. *impartiality*; rus. *беспристрастность*; pranc. *impartialement*) apskritai reiškia objektyvumą, išankstinio nusistatymo ar suinteresuotumo nebuvimą. Elgtis nešališkai – elgtis nesivadovaujant asmeniniais sumetimais. Dažnai yra tvirtinama, kad elgtis nešališkai – reiškia nesielgti vieno asmens atžvilgiu taip, kaip niekad nepasielgtum kito asmens atžvilgiu toje pačioje situacijoje, nepriklausomai nuo to, ar tas asmuo, skirtingai negu kitas, yra tavo draugas ar giminė.

Jeigu mes susimąstysime, iš kurio asmens yra labiausiai ir dažniausiai reikalaujamas nešališkas elgesys, mes visų pirma prisiminsime teisėją. Teisėjai neturi būti veikiami asmeninių interesų ar giminystės ryšių, ar tų žmonių, kurių bylą jie nagrinėja⁵³. Nešališkumas sudaro

⁴⁹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=19841>; prisijungimo laikas: 2006-11-10.

⁵⁰ Dabartinės Lietuvių kalbos žodynas // <http://www.autoinfo.lt/webdic/>; prisijungimo laikas: 2006-11-10.

⁵¹ Lietuvių kalbos žodynas // <http://www.lkz.lt/startas.htm>, prisijungimo laikas 2006-11-10.

⁵² Vaišvila A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004. P. 238.

⁵³ Barry B. Justice as impartiality. Oxford: Clarendon press, 1995. P. 11–13.

teisingumo ir teisingo teismo supratimo pagrindą. Žmonių įsitikinimas teisingumo nešališkumu yra pagrindas to pasitikėjimo, kurį asmenys turi jausti savo teisminei sistemai⁵⁴. Visuomenės pasitikėjimas nebūtinai reiškia, kad sutinkama su nuosprendžio turiniu. Tai reiškia visuomenės tikėjimą, kad teismo diskrecija yra naudojama teisingai, nešališkai ir neutraliai, vienodai traktuojant kiekvieną bylos šalį, kai nėra net užuominos į asmeninę naudą proceso pabaigoje⁵⁵.

Teisėjų nešališkumo principas yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos pozityviojoje teisėje, t. y. šiuo metu galiojančiuose norminiuose teisės aktuose. Šiame darbe bus nagrinėjamas šio principo įtvirtinimas tiek Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (31 str. 2 d.), tiek LR BPK (44 str. 5 d.), tiek Lietuvos Respublikos Teismų įstatyme (3 str. 2 d.), tiek Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodekse (5 str.).

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalis nustato, kad kiekvienas asmuo, kuris yra kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę, kad jo bylą viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas. Šis principas ir kitose valstybėse yra pripažįstamas vienu pagrindinių proceso principų. Pvz., nešališkumo principas yra įtvirtintas Didžiosios Britanijos Konstitucijos (nekonsoliduotos) 13 paragrafe⁵⁶, Lenkijos Respublikos Konstitucijos 45 straipsnyje⁵⁷, Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucijos IV pataisoje⁵⁸, Armėnijos Respublikos Konstitucijos 19 straipsnyje⁵⁹, Kanados Konstitucinio Akto 11 straipsnyje⁶⁰. Bet kai kuriose užsienio valstybėse šis principas nėra įtvirtintas konstitucijose. Pavyzdžiui, šio principo mes neradime Suomijos Respublikos Konstitucijoje, Estijos Respublikos Konstitucijoje, Rusijos Federacijos Konstitucijoje.

Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija, teismas turi, pirma, viešai nagrinėti bylą, antra, būti nepriklausomas, trečia, nešališkas. Teismo nešališkumas yra viena iš pagrindinių konstitucinių garantijų, kad kaltinimo, gynybos įrodymai bus patikrinti objektyviai, visapusiškai, abiem šalims užtikrinant lygias teises rungtyniškame procese. Taigi teismas, tik objektyviai ir visapusiškai įvertinęs surinktus įrodymus ir teisingai nustatęs faktines bylos aplinkybes, galės teisingai pritaikyti baudžiamąjį įstatymą, kvalifikuoti nusikalstamą veiką ir paskirti bausmę,

⁵⁴ Wildhaber L. Judicial impartiality under the European Convention on Human Rights //

<http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/wildhaber-eng.htm>; prisijungimo laikas 2006-12-02;

⁵⁵ Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr. 3. P. 24.

⁵⁶ Didžiosios Britanijos Konstitucija (nekonsoliduota) // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P.110.

⁵⁷ Lenkijos Respublikos konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 219.

⁵⁸ Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 279.

⁵⁹ Конституция Республики Армения (с изменениями) //

<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1&lang=rus#6>; prisijungimo laikas: 2006-11-28

⁶⁰ The Constitutional Act of Canada, 1982 // http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/ca_1982.html; prisijungimo laikas: 2006-11-28.

atitinkančią nusikalstamos veikos pavojingumą. Pasiekus tokius teismo proceso rezultatus, galima tvirtinti, kad asmens konstitucinė teisė į teisminę gynybą yra įgyvendinta.

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalies turinys suponuoja išvadą, kad nešališkumas yra viena iš būtinų teismų veiklos sąlygų ir kartu tai – žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija baudžiamajame procese⁶¹.

Nešališkumo principas yra atskleidžiamas ir plėtojamas konstitucinėje jurisprudencijoje. Deja, Konstitucinis Teismas kol kas nėra suformulavęs tokios nuoseklios teorijos apie nešališkumo principą, kaip apie nepriklausomumo principą. Bet reikia pažymėti, kad šis Teismas ne kartą savo nutarimuose dėstė teismo ir teisėjų nešališkumo principą. Konstitucinis Teismas 2001 m. liepos 4 d. nutarime pažymėjo, jog teismas gali vykdyti teisingumą tik tuo atveju, kai teisėjas gali spręsti bylą nešališkai, atsižvelgdamas į bylos aplinkybes ir įstatymo reikalavimus⁶². Antra vertus, šis teismas 2001 m. vasario 12 d. nutarime konstatavo, jog asmens konstitucinė teisė, kad jo bylą išnagrinėtų nešališkas teismas, reiškia ir tai, jog asmens bylos negali nagrinėti teisėjas, dėl kurio nešališkumo gali kilti abejonių. Teisėjas, nagrinėjantis bylą, turi būti neutralus. Teismo nešališkumas, kaip ir teismo nepriklausomumas, yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, taigi ir pasitikėjimo teismu, sąlyga⁶³.

Lietuvos Respublikos Konstitucija yra pagrindinis teisės aktas, kuriame yra nustatytos pamatinės teisės normos, kurios turi būti plėtojamos ir detalizuojamos kituose įstatymuose ar poįstatyminiuose teisės aktuose, kurie neturi prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Todėl ir teisėjų nešališkumo principas, įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kaip pagrindinė žmogaus laisvių ir teisių apsaugos konstitucinė garantija, turėtų būti plėtojamas ir detalizuojamas ir turėtų būti atskleistas šio principo turinys kituose teisės aktuose.

Lietuvos Respublikoje pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis teismų sistemą, jų kompetenciją, teismų organizavimo, veiklos, administravimo ir savivaldos sistemą, principus,

⁶¹ Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. / red. K. Jovaišas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. Vilnius: Teisės institutas, 2000. P. 27.

⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr.689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n010712.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-28.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n010212.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

teisėjų statusą, atsakomybės procedūras, kitus su teismais susijusius klausimus, yra Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Šiame įstatyme teisėjų ir teismo nešališkumo principas yra minimas keliuose straipsniuose. Visų pirma, šio įstatymo preambulėje yra konstatuota, jog teisė, kad kiekvieno asmens byla būtų viešai ir teisingai išnagrinėta nepriklausomo ir nešališko teismo, yra visuotinai pripažintas teisės principas.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 3 straipsnio „Teisėjų nepriklausomumas“ 2 dalyje yra nustatyta, kad teisėjai, vykdydami teisingumą, veikia nešališkai ir klauso tik įstatymų. Taigi šiame straipsnyje yra nustatyta pareiga teisėjams, vykdant teisingumą, veikti nešališkai. O šio įstatymo 5 straipsnio „Teisė į nepriklausomą, nešališką ir operatyvų teismą“ 1 dalyje yra įtvirtinta asmens teisė, kad jo byla būtų teisingai išnagrinėta pagal įstatymus sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo⁶⁴.

Dar vienas Lietuvos Respublikos teismų įstatymo straipsnis, kuriame yra minimas nešališkumo principas, yra 34 straipsnis, kuris skirtas reglamentuoti pagrindinius bylų nagrinėjimo teismuose principus. Šio straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teismai bylas nagrinėja, laikydamiesi proceso šalių lygiateisiškumo, teisės į teisinę pagalbą, teisės į tinkamą, operatyvų, ekonomišką procesą, teisės būti išklausytam, rungimosi, nekaltumo prezumpcijos, *teismo nešališkumo*, teismo proceso viešumo, betarpiškumo ir draudimo piktnaudžiauti procesinėmis teisėmis principų. Kituose įstatymuose gali būti numatyta ir šiame Įstatyme nenurodytų principų⁶⁵. Taigi nešališkumo principas yra nurodytas kaip vienas iš principų, kurių teismai turi laikytis nagrinėdami bylas.

Šio straipsnio 2 dalyje yra nustatyta, kad jei teisėjas arba jo giminaičiai, išvardyti šiame straipsnyje, byloje yra proceso šalis, o byla teisinga teismui, kuriame jis arba jo giminaičiai dirba teisėju, tai tokia byla turi būti perduota nagrinėti kitam tos pačios pakopos teismui. O Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 43 straipsnio 3 dalyje yra numatyta teisėjo pareiga pačiam raštu pranešti teismo pirmininkui apie tokį atvejį. Negalima pasakyti, kad šios nuostatos, įtvirtintos įstatyme, atskleidžia nešališkumo principo turinį. Tiesiog jos, pirma, nurodo tas aplinkybes, kurios akivaizdžiai trukdo teisėjui likti objektyviam nagrinėjamos bylos atžvilgiu ir vykdyti teisingumą nešalikai, ir, antra, sudaro garantijas, kad atsiradus aukščiau minėtoms aplinkybėms, bus užtikrintas nešališkumo principo įgyvendinimas. Taigi šios nuostatos yra labiau skirtos ne nešališkumo principo turinio atskleidimui, o jo įgyvendinimui užtikrinti.

Kaip matome, kiekviename iš aukščiau minėtų Lietuvos Respublikos teismų įstatymo straipsnių yra įtvirtintas teisėjų nešališkumo principas, bet nė viename iš šių straipsnių nėra detalizuojama, ką reiškia veikti nešališkai, kas yra nešališkas teismas, koks yra visuotinai

⁶⁴ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649

⁶⁵ Ten pat.

pripažinto teisės principo turinys. Nors, kaip jau buvo minėta, įstatymo preambulėje yra nustatyta, kad visuotinai pripažintas teisės principas yra teisėjų nepriklausomumas ir teisėjų nešališkumas, bet įstatymų leidėjas teikia pirmenybę teisėjų nepriklausomumo principo reglamentavimui, skirdamas jam du atskirus šio įstatymo straipsnius (2 str. ir 3 str.). Šiuose straipsniuose teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas yra sukonkretinamas, iš dalies atskleidžiamas teismų ir teisėjų nepriklausomumo, vykdant teisingumą, garantijų turinys, o nešališkumo principą įstatymų leidėjas, galima pasakyti, palieka nuošaly.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 43 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad Teisėjas ne tik privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir kitų įstatymų, bet ir turi pareigą vykdyti Teisėjų etikos taisyklių reikalavimus⁶⁶. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas buvo patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-3. Šis kodeksas reglamentuoja teisėjų elgesį, tiek nesusijusį su tiesioginių pareigų atlikimu, tiek tiesioginių pareigų atlikimo metu, ir yra be išlygų taikomas visiems Lietuvos Respublikos teisėjams. Šio kodekso tikslas – įtvirtinti, kad teisingumas ir kitos bendrai priimtose žmogiškosios vertybės teismų veikloje turi prioritetą. Be to, jis skirtas didinti visuomenės pasitikėjimą teismais ir teisėjais, kelti jų autoritetą. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas nustato pagrindinius Lietuvos Respublikos teisėjų veiklos ir elgesio principus, kurių turi laikytis teisėjas laisvu nuo tiesioginių funkcijų vykdymo metu ir vykdydamas teisės aktuose nustatytas funkcijas⁶⁷.

Norisi atkreipti dėmesį į teigiamą dalyką, kad Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodekse, skirtingai negu Lietuvos Respublikos teismų įstatyme, nešališkumo principo reglamentavimui yra skirta daugiau dėmesio. Šio kodekso II skyriaus 5 straipsnyje yra įtvirtinti pagrindiniai teisėjų elgesio principai, pavyzdžiui, pagarba žmogui, pagarba ir lojalumas valstybei, konfidencialumas, padorumas, skaidrumas ir viešumas, pareigingumas, skaidrumas ir t. t. Šio straipsnio 1 dalies 3 punkte yra išskirtas ir nešališkumo principas, kuris yra minimas kartu su teisingumo principu. Pažymėtina, kad šiame teisės akte nešališkumo principas jau yra atskirtas nuo nepriklausomumo principo, pastarasis yra įtvirtintas 5 straipsnio 1 dalies 4 punkte. Taip yra parodyta, kad abu šie principai turi savarankišką reikšmę, reglamentuojant teisėjų elgesį.

Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodekse nešališkumo principas yra įtvirtintas viename 5 straipsnio punkte kartu su teisingumo principu. Tai galima paaiškinti tuo, kad nešališkumas yra vienas iš teisingumo aspektų, tik esant nešališkumui, objektyvumui, bus pasiektas teisingumas. Taigi ir šio kodekso 8 straipsnyje šie principai yra detalizuojami kartu, nustatant taisykles, kurių teisėjai privalo laikytis, vadovaudamiesi teisingumo ir nešališkumo principais, ir kurios padeda atskleisti šių principų turinį. Vienos iš šiame straipsnyje minimos

⁶⁶ Ten pat.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas, patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-3. // http://www.teismai.lt/savivalda/etika_.doc; prisijungimo laikas: 2006-11-21.

taisyklės labiau atitinka teisingumo, o kitos – nešališkumo principą, bet nustatyti griežtą skiriamąją juostą yra pakankamai sunku.

Aukščiau minėto straipsnio 1 punkte yra įtvirtinta taisyklė, kad teisėjai privalo kalba, veiksmais, priimamais sprendimais nediskriminuoti atskirų asmenų ar visuomenės grupių dėl lyties, seksualinės orientacijos, amžiaus, rasės, religijos ar įsitikinimų, odos spalvos, tautybės ar etninės priklausomybės, šeiminės padėties ir imtis teisėtų priemonių pastebėtai diskriminacijai pašalinti⁶⁸. Šis punktas yra glaudžiai susijęs su diskriminacijos uždraudimo principu. Be to, teisėjai, būdami teisingumo vykdytojai, ne tik privalo patys nediskriminuoti kitų asmenų, bet ir užkirsti kelią diskriminacijai. Taigi galima teigti, kad ši taisyklė labiau atskleidžia teisingumo principą negu nešališkumo.

Kitos dvi taisyklės skelbia, kad teisėjai privalo neturėti asmeninio išankstinio nusistatymo, priimdami sprendimus, ir nereikšti išankstinės nuomonės nagrinėjamos bylos klausimais; nedemonstruoti savo simpatijų ar antipatijų ir išskirtinio dėmesio atskiriems asmenims ar jų grupėms, bylose dalyvaujantiems asmenims⁶⁹. Šios taisyklės nustato, kokia turi būti nešališko teisėjo vidinė, dvasinė būseną ir nusistatymas svarstomos bylos ar jos šalių atžvilgiu.

Teisėjui, kuris neturi jokių išankstinių nusistatymų ar nuomonių nagrinėjamų bylą atžvilgiu, nejaučia ir nedemonstruoja jokių simpatijų ar antipatijų asmenims, dalyvaujantiems jo nagrinėjamos bylose, labai svarbu išlaikyti šį nešališkumą ir likti objektyviam viso bylos nagrinėjamo proceso metu. Tai yra įtvirtinama kitoje taisyklėje, kuri skelbia, kad teisėjas privalo, nagrinėdamas bylas, nepasiduoti valdžios ar valdymo institucijų, pareigūnų, žiniasklaidos priemonių, visuomenės bei atskirų asmenų įtakai⁷⁰.

Teisėjas yra nešališkas arbitras jo nagrinėjamos bylose, jis nėra suinteresuotas bylos baigtimi, neturi jokių asmeninių, finansinių ar kitų interesų, susijusių su bylos baigtimi, jo pagrindinis tikslas – tinkamai išnagrinėti bylą ir priimti teisingą sprendimą. Todėl kiekvienu atveju teisėjas, kalbėdamas apie nagrinėjamą bylą, išreiškia ne savo asmeninę poziciją, o teismo, kaip teisingumą vykdančios institucijos. Todėl šiame kodekse nustatyta taisyklė, kad teisėjas privalo nekonsultuoti asmenų teisiniais klausimais įstatymų nenumatytais atvejais, vengti viešų pasisakymų, leidžiančių nuspėti nagrinėjamos bylos baigtį, taip pat nesvarstyti nagrinėjamos bylos su proceso dalyviais ne teismo proceso metu, nereikšti asmeninės nuomonės nagrinėjamos konkrečiose bylose bendraujant su visuomene ir žiniasklaida⁷¹.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat.

⁷¹ Ten pat.

Vadovaujantis šiomis taisyklėmis, išlieka ne tik teisėjo vidinis nešališkumas, bet formuojasi ir visos visuomenės įsitikinimas teisėjų nešališkumu.

Taigi Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodekse nešališkumo principas yra reglamentuotas plačiau negu Lietuvos Respublikos teismų įstatyme. Vadovaujantis šio kodekso nuostatomis, galima daryti išvadą, kad teisėjų nešališkumo principas suprantamas, kaip neutrali teisėjo vidinė būseną bylos ir jos šalių atžvilgiu ir kaip jo elgesys, vykdamas tiesiogines funkcijas bei laisvu nuo tiesioginių funkcijų vykdymo metu, kuris užtikrina visuomenės tikėjimą jo nešališkumu. Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarime taip pat yra konstatavęs, jog teisėjo elgesys, susijęs su tiesioginiu pareigų atlikimu, taip pat jo veikla, nesusijusi su jo pareigomis, neturi kelti jokių abejonių dėl jo nepriklausomumo ir nešališkumo⁷².

LR BPK yra pagrindinis teisės aktas, kuris detalizuoja ir atskleidžia teisėjų nešališkumo principo turinį baudžiamųjų bylų nagrinėjimo procese. Šis principas yra labai svarbus baudžiamajame procese. Tai konstatavo ir Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. nutarime, kuriame yra pasakyta, jog „nuostata, kad teisingumą vykdo tik teismas, baudžiamojo proceso teisėje *inter alia* reiškia, jog teismas, vykdydamas šią funkciją, teisiniame nagrinėjime turi išsamiai ir nešališkai ištirti visas baudžiamosios bylos aplinkybes ir bylą spręsti iš esmės (...). Jis baudžiamajame procese turi būti nešališkas arbitras (...) ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens, kaltinamo padarius nusikalstamą veiką, kaltumo (...). Konstitucija įpareigoja įstatymų leidėją, reguliuojant baudžiamojo proceso santykius, numatyti tokį teisinį reguliavimą, kad būtų užtikrintos ir baudžiamojo proceso dalyvių teisės (...), o garantuojant asmens teises teisiniame procese, būtina užtikrinti, kad procesas vyktų sąžiningai, kvalifikuotai, kad būtų gerbiamos proceso šalių teisės, o bylą nagrinėtų neutralus teisėjas⁷³.

Kaip jau buvo minėta ankstesniame šio darbo poskyryje, rašant apie baudžiamojo proceso principus ir jų sistemą, dabar galiojančiame LR BPK, kaip ir prieš tai galiojusiam Baudžiamojo proceso kodekse, pagrindiniai baudžiamojo proceso principai nėra įtvirtinti atskirame skyriuje. Teisėjų nešališkumo principas yra įtvirtintas trečiame skyriuje „Proceso dalyvių teisių užtikrinimas“. Šio skyriaus pirmojo skirsnio „Asmens teisių užtikrinimo pagrindai“

⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“//<http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n911221a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-29.

⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo – prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060116.htm>; prisijungimo laikas:2006-11-26.

44 straipsnio „Asmens teisių apsauga baudžiamojo proceso metu“ 5 dalyje yra įtvirtinta, kad kiekvienas nusikalstamos veikos padarymu kaltinamas asmuo turi teisę, kad jo byla per kuo trumpiausią laiką lygybės ir viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir *nešališkas* teismas⁷⁴.

Šiame straipsnyje nešališkumo principas, kaip ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalyje, yra įtvirtinamas kaip asmens teisė, kad jo byla išnagrinėtų nešališkas teismas. Bet Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kasacinėse nutartyse ne kartą buvo pažymėjęs, jog ši nuostata yra detalizuojama LR BPK 58 straipsnyje. Taip Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų teisėjų kolegija 2003 m. gruodžio 2 d. nutartyje, priimtoje J. S. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-705/2003 (kategorija S-2.1.2.1.4.4; S-2.2.4) konstatavo, kad nuostata, jog asmuo, kaltinamas padarius nusikalstamą veiką, turi teisę, kad jo byla viešai ir teisingai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas, yra detalizuojama BPK 58 straipsnyje. Šis straipsnis pateikia sąrašą aplinkybių, kurioms esant teisėjas negali būti laikomas nešališku ir galinčiu byloje priimti objektyvų sprendimą⁷⁵.

Kitaip sakant, šiame straipsnyje yra pateikiamos sąlygos, kurių buvimas byloja apie teisėjo šališkumą. Todėl, remiantis šiomis sąlygomis, galima išvesti aplinkybes, kurios lems teisėjų nešališkumą ir galimybę priimti objektyvų sprendimą byloje. Apibendrinant šias sąlygas, galima daryti išvadą, kad teisėjas yra nešališkas ir neturi jokio išankstinio nusistatymo ar nuomonės, jei nagrinėja byla pirmą kartą ir prieš tai nėra priėmęs joje nei nuosprendžio, nei sprendimo (procesą užbaigiančios nutarties), jis šioje byloje neturi ir neturėjo kito proceso dalyvio statuso, jis nėra kitų procesų dalyvių šeimos narys ar giminaitis, jis pats ar jo šeimos nariai ar giminaičiai nėra suinteresuoti bylos baigtimi ir nėra kitų aplinkybių, keliančių pagrįstų abejonių jo nešališkumu.

Taigi mes, norėdami atskleisti teisėjo nešališkumo principo turinį baudžiamajame procese, turime nagrinėti nušalinimo pagrindus reglamentuojančio straipsnio nuostatas. Mūsų nuomone, toks vieno iš svarbiausių baudžiamojo proceso principų reglamentavimas LR BPK yra netinkamas ir kritikuotinas. LR BPK 58 straipsnio 1 dalies 4 punkte yra nustatyta, kad teisėjas gali būti nušalintas, jei proceso dalyviai nurodo kitokias aplinkybes, keliančias pagrįstų abejonių dėl teisėjo nešališkumo. Bet nė viename LR BPK straipsnyje nenustatyta, kaip turi būti suprantamas teisėjų nešališkumas.

Norint geriau suprasti nešališkumo principo esmę baudžiamajame procese, galima nagrinėti Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų teisėjų kolegija 2004 m. lapkričio 16 d. nutartyje, priimtoje V. S.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

⁷⁵ Randakevičienė I. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995–2005. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 47.

baudžiamojame byloje Nr. 2K-738/2004 (kategorija S-2.2.4) konstatavo, kad byloje nėra duomenų, jog teisėjai turėjo išankstinį nusistatymą ar buvo tendencingi. Tačiau nešališko teismo nuostata apima ne tik subjektyvų teismo nešališkumą. Teismas turi būti nešališkas ir objektyviai – pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę. Kasatorių skunduose nurodyti motyvai, kad teismas buvo šališkas, nes: V. S. apeliacinės instancijos teismo posėdžio metu buvo įvardintas kaip nuteistasis, nors buvo išteisintasis; apkaltinamasis nuosprendis šioje didelės apimties sudėtingoje byloje buvo priimtas per labai trumpą laiką, kolegijos pirmininkė pranešė, kad kolegija išeina priimti nuosprendžio, kurį paskelbė po 15 minučių, tai iš tikrųjų ir įvyko; kolegija suvaržė kasatoriaus teisę gintis, nevertino įrodymų, nes kolegijos pirmininkė, nesitarusi su kitais teisėjais, iš anksto žinojo, kad bus priimtas apkaltinamasis nuosprendis, o per 15 minučių išsamiai įvertinti įrodymus didelės apimties sudėtingoje byloje neįmanoma. Šie kasacinių skundų motyvai yra pagrįsti. Paskelbdamas tik išanginę ir rezoliucinę nuosprendžio dalis, teismas tuo pačiu pripažino, kad byla yra sudėtinga ar didelė. 2004 m. rugsėjo 3 d. posėdis truko tik 30 minučių. Per tokį trumpą laiką teisėjai turėjo apsvaistinti visus klausimus, būtinus išteisinamojo nuosprendžio panaikinimui ir naujo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimui. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegija šia prasme nebuvo nešališka, nes sudarė situaciją, kurioje V. S. galėjo sukelti abejones dėl teisėjų nešališkumo⁷⁶.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kitoje 2005 m. kovo 8 d. nutartyje, priimtoje A. R. ir V. V. baudžiamojame byloje Nr. 2K-202/2005 (kategorija 2.1.2.4), konstatavo, kad buvo pažeistas ir objektyvus, ir subjektyvus teismo nešališkumo aspektas. Šioje nutartyje pažymėta, jog teismo posėdžio metu teisėjas neturi moralizuoti teismo procese dalyvaujančių asmenų. Teisėjas turi išklausti procese dalyvaujančius asmenis taip, kaip to reikalauja įstatymas, turi būti jiems vienodai dėmesingas, tačiau ir reiklus proceso tvarkos pažeidėjams. Teisėjas neturi parodyti susierzinimo, pykčio, vengti balso pakėlimo ir visko, kas gali sudaryti įspūdį, kad teisėjas yra šališkas (...). Teisėja nesilaikė šių teismo nešališkumą užtikrinančių nuostatų. Teisiamajame posėdyje atsakydamas į teisėjos klausimą: „Ar visi pas Jus galėdavo laisvai užėiti į kabinetą?“, kaltinamasis V. V. atsakė: „Spręsdavo sekretorė, ką įleisti pas mane“. Po šio atsakymo teisėja pareiškė: „O aš pas Jus negalėjau pakliūti“. Posėdžio metu pasakyti tokie teisėjos žodžiai pagrįstai gali būti vertinami, kaip jos išankstinis priešiškus, nusistatymas prieš kaltinamąjį (...). Teismas ne tik sudarė situaciją, kuri kaltinamajam galėjo sukelti abejonių dėl teismo nešališkumo, bet ir parodė išankstinį nusistatymą prieš kaltinamąjį⁷⁷.

⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-738/2004 // http://www.lai.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=27329; prisijungimo laikas: 2006-11-29.

⁷⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 8 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-202/2005 // http://www.lai.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=27943; prisijungimo laikas: 2006-11-29.

Taigi, kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, teisėjų nešališkumo principas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra suprantamas plačiai: ne tik kaip išankstinio nusistatymo nebuvimas, bet ir kaip reikalavimas elgtis tokiu būdu, kad nekiltų abejonių dėl nagrinėjančio bylą teismo nešališkumo. Užtenka vieno iš šių reikalavimų nesilaikymo, kad konstatuotume nešališkumo principo pažeidimą.

Tai, kad nešališko teismo nuostata apima ne tik subjektyvų, bet ir objektyvų teismo nešališkumą, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas buvo konstatavęs dar ankstesnėje 2003 m. birželio 24 d. nutartyje, priimtoje K. A. ir G. Ž. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-287/2003 (kategorija S-2.1.2.14.3; S-2.2.4; S-2.2.5). Šioje nutartyje Teismas pabrėžė, jog nešališkumo reikalavimas turi du aspektus. Pirma, teismas turi būti *subjektyviai* nešališkas, t. y. nė vienas teisėjas negali asmeniškai turėti išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Asmeninis nešališkumas preziumuojamas, jei nėra tam prieštaraujančių įrodymų. Antra, teismas turi būti nešališkas *objektyviaja* prasme, t. y. turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę (...). Vertinant objektyvius aspektus, turi būti nustatyti realūs faktai, keliantys abejonių dėl teisėjo nešališkumo⁷⁸.

Teoriją, jog nešališkumo principas yra suprantamas subjektyviaja ir objektyviaja prasme, išvystė Europos žmogaus teisių teismas. Šis principas yra įtvirtintas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – EŽTK) 6 straipsnio 1 dalyje, todėl Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas nešališkumo principą, garantuoja, jog šis aiškinimas atitiks Europos žmogaus teisių teismo EŽTK 6 straipsnio 1 dalies aiškinimą. Klausimą dėl teisėjo ir teismo nešališkumo Europos žmogaus teisių teismas sprendė įvairiausiose bylose, todėl šis Teismas atskleidė įvairius šio principo aspektus.

Taigi Europos žmogaus teisių teismo nešališkumo principo aiškinimas yra labai svarbus, atskleidžiant šio principo turinį ir esmę.

2.3. Teisėjų nešališkumo principo reglamentavimas tarptautiniu lygiu

Visi pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai, užtikrinantys žmogaus teisių apsaugą, garantuoja teisę į teisingą teisminį baudžiamosios bylos nagrinėjimą nepriklausomame ir nešališkame teisme, t. y. pripažįsta teisėjų nešališkumo principą.

Vienas iš pagrindinių tarptautinių teisės aktų yra Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Šios Deklaracijos 10 straipsnyje yra įtvirtinta, jog kiekvienas asmuo turi visiškai lygią teisę, kad,

⁷⁸ Randakevičienė I. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995–2005. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006. P. 40.

nustatant jo teises ir pareigas ir jam pareiškus baudžiamąjį kaltinimą, jo bylą teisingai ir viešai išnagrinėtų nepriklausomas ir nešališkas teismas⁷⁹.

Taip pat Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 1 dalyje *inter alia* įtvirtina, jog kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo bylą būtų nagrinėjama (...) nepriklausomo ir nešališko teismo, kuris nustatytų, ar jam pareikštas baudžiamasis kaltinimas yra pagrįstas⁸⁰. Žmogaus teisių komitetas vienareikšmiškai pareiškė, jog teisė būti teisiamam nepriklausomo ir nešališko teismo yra absoliuti teisė, kurioje negali būti jokių išimčių. Ši teisė galioja bet kokiomis aplinkybėmis ir visuose teismuose – tiek bendrosios, tiek specialiosios kompetencijos⁸¹.

Kalbant apie regioninius teisės aktus, galima paminėti Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartiją, kurios 7 straipsnio d punkte yra numatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę būti teisiamas (...) nešališko teismo⁸². Nešališkumo principas yra įtvirtintas ir Amerikos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio 1 dalyje⁸³.

Nors kai kurios šalys dar nėra ratifikavusios ar prisijungusios prie aukščiau minėtų žmogaus teises įtvirtinančių teisės aktų, jos privalo laikytis tarptautinės teisės paprotinių normų ir pagrindinių teisės principų, tarp kurių yra ir teisėjų nešališkumo principas.

Taip pat reikia paminėti, jog nešališkumo principas yra įtvirtintas daugelyje tarptautinių dokumentų, skirtų reglamentuoti teisėjų statusą ir jų veiklą. Kaip pavyzdį galima paminėti Visuotinę teisėjų chartiją, priimtą Tarptautinės teisėjų asociacijos Centrinės tarybos 1999 m. lapkričio 17 dieną Taipe (Taivanis) vykusiame susitikime. Šios Chartijos 5 straipsnyje „Nešališkumas ir ribojimai“ yra įtvirtinta, jog atlikdamas teismines pareigas, teisėjas privalo būti objektyvus ir tai turi būti akivaizdžiai matoma⁸⁴. Be to, septintajame Jungtinių Tautų nusikalstamumo prevencijos ir elgesio su nusikaltėliais kongrese, vykusiame Milane 1985 m. rugpjūčio 26 – rugsėjo 6 d., buvo priimti Pagrindiniai teismų nepriklausomumo principai. Šio dokumento 2 dalyje yra numatyta, kad teismai turi nagrinėti bylas nešališkai, remdamiesi faktais

⁷⁹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija //

http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸⁰ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas //

http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174848&p_query=paktas&p_tr2=3; prisijungimo laikas 2006-11-30.

⁸¹ Human Rights in the Administration of Justice: A manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers, United Nations, New York and Geneva, 2003. Chapter 4. Independence and impartiality of judges, prosecutors and lawyers. // <https://webmcdev.oddl.fsu.edu/human-rights/ch4/ch4.html>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸² African Charter on Human and People's Rights // <http://www1.umn.edu/humanrts/instreet/z1afchar.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸³ American Convention on Human Rights (1969) // <http://humanrights.ucdavis.edu/AmConventionOnHR.pdf>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸⁴ Visuotinė teisėjų chartija // http://www.lai.lt/default.aspx?item=taktai_tdok&id=655; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

ir vadovaudamiesi įstatymais⁸⁵. Šis principas yra minimas Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R(94)12 valstybėms narėms „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir vaidmens“ (priimta Ministrų komiteto 1994 m. spalio 13 d. ministrų pavaduotojų posėdyje)⁸⁶, Europos chartijoje dėl teisėjų statuso, priimtoje Strasbūre, 1998 m. liepos 8–10 d.⁸⁷

Bet šiame darbe norėtume skirti daugiau dėmesio EŽTK ir Europos Žmogaus teisių teismo praktikai, atskleidžiant teisėjų nešališkumo principo turinį ir esmę. Nešališkumas yra labai svarbus, garantuojant procesinių normų, įtvirtintų EŽTK, laikymąsi, ir šio principo nagrinėjimas užima svarbią vietą Europos žmogaus teisių teismo precedentinėje praktikoje.

EŽTK 6 straipsnio 1 dalyje yra numatytas reikalavimas, kad asmens, kuriam yra pareikštas baudžiamasis kaltinimas, byla turi būti nagrinėjama nepriklausomo ir nešališko teismo. Europos žmogaus teisių teismas byloje *Piersack prieš Belgiją*⁸⁸ išaiškino, kad paprastai nešališkumas reiškia tendencingumo ar išankstinės nuomonės nebuvimą. Bet dėl nešališkumo egzistavimo galima įsitikinti keliais būdais, todėl reikia išskirti subjektyvų ir objektyvų nešališkumo elementus. Tam, kad patikrintume subjektyvų nešališkumą, reikia pabandyti išsiaiškinti asmeninius teisėjo nusistatymus nagrinėjamoje byloje. Bet praktikoje kaltinimą asmeniniu šališkumu būna labai sunku pagrįsti faktais ir Teismas nedviprasmiškai pareiškė, jog asmeninis nešališkumas egzistuoja, jei nėra tai paneigiančių įrodymų.

Dėl tos priežasties, jog asmeninį nešališkumą yra pakankamai sunku nustatyti, Teismas sutelkė dėmesį į objektyvų požiūrį į nešališkumą, kuris reiškia, kad teisėjas turi pateikti pakankamas garantijas, kurios paneigs bet kokią pagrįstą abejonę dėl jo nešališkumo. Kitaip sakant, praktikoje turėtų būti orientuojamasi į tai, ar teismas gali būti laikomas (*seen to be impartial*) nešališku. Byloje *Daktaras prieš Lietuvą*⁸⁹ Europos žmogaus teisių teismas pabrėžė, jog kai yra tikrinamas objektyvus nešališkumas, kalbama apie tą pasitikėjimą, kurį teismas turi kelti bendruomenei demokratinėje visuomenėje. Tačiau, visų pirma, teismas turi kelti pasitikėjimą byloje dalyvaujančioms proceso šalims.

⁸⁵ Pagrindiniai teismų nepriklausomumo principai //

http://denver.tic.lt/IxSitesUpload/Upload_LAT.LT/File/tarptautiniai_doc/basic_principles/BasicPrinciples_RU.doc;

prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸⁶ Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(94)12 valstybėms narėms „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir vaidmens“ // http://www.lat.lt/default.aspx?item=taktai_tdok&id=656;

prisijungimo laikas 2006-11-30.

⁸⁷ Europos chartija dėl teisėjų statuso //

http://denver.tic.lt/IxSitesUpload/Upload_LAT.LT/File/tarptautiniai_doc/european_charter/charte_RU.doc;

prisijungimo laikas: 2006-11-30.

⁸⁸ Case of Piersack v. Belgium //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=41&portal=hbkm&action=html&highlight=BELGIUM&sessionid=9609461&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas 2006-11-30.

⁸⁹ Case of Daktaras v. Lithuania //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=AUSTRIA%20%7C%20LITHUANIA&sessionid=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

Atsakymas į klausimą, ar abejonė dėl nešališkumo yra objektyviai pagrįsta, priklauso nuo konkrečios bylos aplinkybių. Teismas padarė išvadą, jog baudžiamajame teisminiame nagrinėjime kaltinamojo nuomonė yra svarbi, bet ji nėra lemiamą. Lemiamas dalykas yra tas, ar galima kaltinamojo abejonės teismo nešališkumu laikyti objektyviai pagrįstomis. Šiuo atveju ne tik kaltinamasis turi abejonę teismo nešališkumu, bet šias abejonės turi laikyti pagrįstomis ir pašalinis stebėtojas.

Apibendrinant galima pasakyti, jog Europos žmogaus teisių teismas vadovaujasi principu, kad teisėjo objektyviu nešališkumu galima abejonę net ir tuo atveju, kai jo subjektyvus nusistatymas yra nepriekaištingas, bet yra pagrįsti faktai, bylojantys pašaliniam objektyviam stebėtojui, kad teisėjas negali nagrinėti bylą nešališkai.

Europos žmogaus teisių teismas klausimą dėl teisėjų nešališkumo sprendė skirtingose situacijose. Daugiausiai buvo atvejų, kai kildavo klausimas dėl „struktūrinio“ teismo nešališkumo. Pavyzdžiui, kai tas pats asmuo vykdavo skirtingas funkcijas skirtingose proceso stadijose. Europos žmogaus teisių teismas byloje *De Cubber prieš Belgiją*⁹⁰ konstatavo, kad buvo pažeista EŽTK 6 straipsnio 1 dalis. Šioje byloje teisėjas ikiteisminiame tyrime atliko ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas, kurios, kaip nustatė Europos žmogaus teisių teismas, pagal Belgijos teisę atitiko tyrėjo funkcijas. Pagal Belgijos teisę ikiteisminis tyrimas yra inkvizicinio pobūdžio ir skiriasi nuo teismo tyrimo. Todėl yra suprantama, kad kaltinamasis pajuto nerimą ir nuogąstavimą, pamatęs, jog teisėjas, kuris turės spręsti klausimą dėl jo kaltumo, yra tas pats asmuo, kuris priėmė sprendimą dėl jo suėmimo ir kelis kartus jį apklausė ikiteisminio tyrimo metu. Be to, toks teisėjas dar prieš teisminį tyrimą, skirtingai negu jo kolegos, yra detaliam susipažinęs su bylos aplinkybėmis. Todėl kaltinamasis gali pagrįstai manyti, kad toks teisėjas jau turi išankstinę nuomonę dėl šios bylos, ir ši nuomonė galės vaidinti lemiamą vaidmenį sprendimo priėmimo metu.

Kitokia situacija susiklostė byloje *Bulut prieš Austriją*⁹¹, kurioje Europos žmogaus teisių teismas neįžvelgė nešališkumo principo pažeidimo. Teismas nustatė, kad faktas, jog teisėjas buvo susijęs su byla ikiteisminio tyrimo stadijoje, pats savaime nepagrindžia abejonės dėl teisėjo nešališkumo. Šioje byloje teisėjas ikiteisminio tyrimo metu neturėjo priimti jokių procesinių sprendimų. Jo dalyvavimas tyrime buvo trumpalaikis ir pasireiškė tik tuo, kad jis apklausė du liudytojus. Bet jis nevertino jokių įrodymų ir neprivalėjo daryti jokių išvadų. Remdamasis

⁹⁰ Case of De Cubber v. Belgium //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&source=tkp&highlight=De%20%7C%20Cubber%20%7C%20v.%20%7C%20Belgium&sessionId=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

⁹¹ Case of Bulut v. Austria //

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Bulut%20%7C%20v.%20%7C%20Austria&sessionId=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

aukščiau nurodytais faktais, Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą, kad kaltinamojo abejonės dėl teisėjo nešališkumo negali būti laikomos objektyviai pagrįstomis.

Europos žmogaus teisių teismas buvo konstatavęs EŽTK 6 straipsnio 1 dalies pažeidimą jau mūsų minėtoje *Piersack prieš Belgiją* byloje⁹². Šioje byloje asizų teismo pirmininkas buvo teisėjas, kuris anksčiau buvo Briuselio prokuratūros skyriaus viršininkas, kuris buvo atsakingas už kaltinamojo bylą. Todėl Europos žmogaus teisių teismas nusprendė, kad visuomenė turi pagrindą manyti, jog nėra pakankamų teisėjo nešališkumo garantijų tuo atveju, kai teisėjas, nagrinėjantis bylą, anksčiau prokuratūroje ėjo pareigas, dėl kurių galėjo būti kokiu nors būdu susijęs su šia byla.

Sprendžiant iš aukščiau pateikto precedento, galima daryti išvadą, kad Europos žmogaus teisių teismas kelia griežtus reikalavimus teisėjams, kurie praeityje buvo prokuratūros darbuotojai. Bet tokie griežti reikalavimai gali būti pateisinti, atsižvelgiant į prokuratūros funkcijų pobūdį baudžiamajame procese.

Europos žmogaus teisių teismas konstatuodavo nešališkumo principo pažeidimus ir tais atvejais, kai teisėjas atlikdavo tam tikras neteismines funkcijas, kurios galėjo turėti įtakos teisėjo pareigų vykdymui, arba kai būdavo pavaldumo santykiai tarp teisėjo ir kitų asmenų, įtrauktų į teisminį procesą kituose jo etapuose. Nešališkumu galima abejoti ir tuo atveju, kai teisėjas palaiko skirtingo pobūdžio santykius su viena iš bylos šalių arba yra suinteresuotas bylos baigtimi.

Apibendrinant tai, kas išdėstyta, galima pasakyti, kad reikalavimas dėl teisėjų nešališkumo, EŽTK 6 straipsnio 1 dalies prasme, apima subjektyvų ir objektyvų elementą. Subjektyvus teisėjo nešališkumas yra preziumuojamas, jei nėra įrodymų, paneigiančių šį nešališkumą. Objektyvus nešališkumas reiškia, kad teisėjas privalo turėti pakankamas garantijas, kurios paneigtų bet kokią abejonę jo nešališkumu. Būtent paskutinyasis elementas užima svarbią vietą Strasbūro teismo precedentinėje praktikoje dėl nešališkumo principo. Objektyvus nešališkumo elementas yra akivaizdžiai susijęs su visuomeniniu teisėjų nešališkumo suvokimu. Tai gali būti išreikšta regimybės teorijoje, kuri yra susijusi su senu posakiu, kad teisingumas turi būti ne tiesiog įvykdytas, bet ir visuomenės laikomas įvykdytu. Šis posakis gali būti pritaikytas ir teisėjams, kurie privalo būti ne tik nešališki, bet ir visuomenėje turi būti laikomi tokiais⁹³.

2.4. Teisėjų nešališkumo ir nepriklausomumo principai

⁹² Case of Piersack v. Belgium // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=41&portal=hbk&action=html&highlight=BELGIUM&sessionId=9609461&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas 2006-12-01.

⁹³ Wildhaber L. Judicial impartiality under the European Convention on Human Rights // <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/wildhaber-eng.htm>; prisijungimo laikas 2006-12-02;

Išnagrinėjus aukščiau minėtus nacionalinio ir tarptautinio lygio teisės aktus, galima pastebėti, kad daugeliu atvejų nepriklausomumo ir nešališkumo principai yra įtvirtinami kartu viename straipsnyje. Mūsų manymu, norint geriau suprasti teisėjų nešališkumo principo esmę ir reikšmę baudžiamajame procese, reikia išsiaiškinti, koks yra santykis tarp teisėjų nepriklausomumo ir nešališkumo principų ir kuo šie principai skiriasi vienas nuo kito.

Skirtingi teisės mokslininkai skirtingai aiškina santykį tarp šių principų. Kai kurie iš jų linkę manyti, kad kiekvienas iš šių principų yra savarankiškas ir nepriklauso vienas nuo kito, kiti mano, kad tarp šių principų yra tam tikra sąsaja, o dar kiti mano, kad nepriklausomumo principas apima teisėjų nešališkumo principą, todėl nešališkumą tapatina su nepriklausomumu.

Pavyzdžiui, Virgilijus Valančius tvirtina, jog teisėjo ir teismo nešališkumas yra viena svarbiausių teisės į tinkamą teismo procesą įgyvendinimo garantijų. Jis teigia, kad neretai klaidingai manoma, jog teisėjo ir teismo nešališkumas yra visiškai autonomiškas principas, neturintis jokių sąsajų su teismo ir teisėjo nepriklausomumu. Jo nuomone, šie abu principai yra neatsiejami, vienas kitą papildantys ir vienas be kito negalintys egzistuoti⁹⁴.

Yra pritarina šio mokslininko nuomonei, jog šie principai yra susieti, nes teismų ir teisėjų nepriklausomumas tiesiogiai veikia teisėjų nešališkumą. Tai patvirtina ir Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas, kuriame Teismas konstatavo, jog „Konstitucijoje įtvirtintas teisėjo ir teismų nepriklausomumo principas įpareigoja įstatymų leidėją nustatyti tokias teisėjo ir teismo nepriklausomumą užtikrinančias garantijas, kurios užtikrintų teismo nešališkumą priimant sprendimą (...)“⁹⁵.

Tarptautiniu mastu irgi yra pripažįstama, kad teismų nešališkumas ir nepriklausomumas yra glaudžiai susiję. Kartais tarptautinės institucijos nagrinėjo nepriklausomumą ir nešališkumą drauge. Tačiau taip pat yra pripažįstama, kad nešališkumo ir nepriklausomumo principų turinys skiriasi ir jiems yra keliami skirtingi reikalavimai. Kanados Aukščiausiasis Teismas byloje *Valente prieš Karalienę*⁹⁶ pateikė bendrą teismų nepriklausomumo sampratą, kuri gali būti pritaikyta ne tik Kanados konstitucinėje teisėje, bet ir tarptautiniu lygiu. Pagal šio Teismo išaiškinimą, nepriklausomumas reiškia ne tik dvasinę, protinę būseną, bet ir teismo statusą ar santykį su kitomis valstybės valdžiomis (ypač vykdomąja valdžia), kuris pagrįstas objektyviomis sąlygomis arba garantijomis. Šis teisminės valdžios nepriklausomumo statusas apima tiek

⁹⁴ Valančius V. Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas: daktaro dis. sant.: soc. mokslai: teisė (01S)/LTA. – Vilnius, 2000. P. 12.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060328.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

⁹⁶ Valente v. The Queen. Judgments of the Supreme Court of Canada // <http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1985/1985rcs2-673/1985rcs2-673.html>; prisijungimo laikas: 2006-12-14.

individualų teisėjų nepriklausomumą, tiek ir institucinį teismų nepriklausomumą. Individualus teisėjų nepriklausomumas, pavyzdžiui, gali pasireikšti teisėjų įgaliojimų trukmės neliečiamumu ar paties teisėjo asmens neliečiamumu, o teismo institucinis nepriklausomumas pasireiškia per jo institucinius ar administracinius santykius su vykdomąja ir įstatymų leidžiamąja valstybės valdžiomis.

Kanados Aukščiausiasis Teismas atskyrė teismo nepriklausomumą nuo nešališkumo. Remiantis šio Teismo išaiškinimu, nešališkumas turi būti suprantamas, kaip protinė, vidinė teismo būseną arba jo nusistatymas svarstomos problemos ar byloje dalyvaujančių šalių atžvilgiu.

Taigi teismų nepriklausomumas ir nešališkumas yra glaudžiai susiję, nes tik nepriklausomas teismas gali nešališkai vykdyti teisingumą, vadovaudamasis įstatymu ir gindamas žmogaus teises ir laisves. Tačiau šių dviejų principų negalima tapatinti, nes kiekvienas iš jų turi savo reikšmę.

Nepriklausomumas, kaip jau buvo minėta anksčiau, atspindi teisminės valdžios santykį su kitomis valstybės valdžiomis ir apima tiek individualų teisėjų nepriklausomumą, tiek institucinį.

Nešališkumas – tai principas, kuris reiškia, kad sprendimas nagrinėjamoje byloje turi būti priimtas remiantis objektyviais kriterijais, o ne vadovaujantis išankstiniu nusistatymu ar asmeniniais sumetimais, nesuteikiant privilegijų kuriam nors asmeniui be pateisinamos priežasties. Teisėjų nešališkumas yra esminis teisės į teisingą teisminį nagrinėjimą aspektas.

Apibendrinant aukščiau pateiktą analizę, galima teigti, kad teisėjų nešališkumo principas yra savarankiškas ir svarbus baudžiamojo proceso principas, kuris yra pripažįstamas ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu. Jis vaidina vieną iš lemiamų vaidmenų baudžiamųjų bylų teisminiame nagrinėjame ir užtikrina, kad byloje bus priimtas teisingas sprendimas, nepažeidžiant joje dalyvaujančių šalių teisių. Todėl būtų tikslinga LR BPK skirti daugiau dėmesio šio principo reglamentavimui ir įtvirtinti jį atskirame straipsnyje, kuriame būtų atskleistas šio principo turinys, atsižvelgiant į Europos žmogaus teisių teismo precedentinę praktiką šiuo klausimu. Kaip pavyzdį galima pateikti tokią teisėjo nešališkumo principo formuluotę: „Teisėjas nagrinėja baudžiamąsias bylas objektyviai, neturėdamas jokių išankstinių nusistatymų nagrinėjamos bylos ar šalių atžvilgiu ir nesuteikdamas jokio pagrįsto pagrindo abejoti jo nešališkumu“.

3. TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPŲ ĮGYVENDINIMAS

3.1. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso modelio įtaka teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimui

Tinkamas teisėjų nešališkumo principo reglamentavimas LR BPK yra labai svarbus, norint suprasti šio principo turinį ir reikšmę. Bet tam, kad šis principas nebūtų vien tik deklaratyvus pobūdžio, įstatymų leidėjas turi numatyti tokį baudžiamojo proceso santykių teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų šio principo realizavimą ir nustatytų jo įgyvendinimo mechanizmus.

Galima teigti, kad teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimo galimybės priklauso nuo valstybėje egzistuojančio baudžiamojo proceso modelio. Nors kiekvienoje demokratinėje valstybėje baudžiamųjų bylų procesas vyksta labai panašiai, atskirų procesinių institutų reglamentavimas įvairiose valstybėse dažnai yra labai skirtingas. Teisės mokslininkai, atsižvelgdami į įvairių šalių baudžiamųjų procesų skirtumus, bando juos suskirstyti į atskirus modelius pagal tam tikrus požymius. Bet nepaisant visų pastangų, iki šiol nėra susidariusios vieningos nuomonės dėl baudžiamųjų procesų modelių klasifikacijos.

Vieni autoriai, pavyzdžiui I. Foinickij, teigė, jog baudžiamojo proceso modeliai atspindi jo istoriją, baudžiamųjų procesinių įstatymų vystymosi periodus. Todėl baudžiamojo proceso modeliai nuosekliai pakeičia vienas kitą: kaltinimo – paieškos (inkvizicinis) – mišrus. Kiti autoriai, pavyzdžiui N. Rozina, idealizuoja, teoriškai apibendrina realius baudžiamuosius procesus. Dėl šio apibendrinimo atsiranda ne istoriniai, o idealizuoti baudžiamojo proceso tipai: rungimosi ir inkvizicinis (paieškos). Jie yra visiškai skirtingi ir nepakeičia vienas kito. Bet jie neegzistuoja realybėje, nes praktikoje baudžiamasis procesas yra tarp rungimosi ir inkvizicinio proceso: vienu atveju jis turi daugiau rungimosi proceso bruožų, kitu – inkvizicinio, todėl šių bruožų kaitos rezultatas – mišrus baudžiamasis procesas⁹⁷.

Lietuvos baudžiamojo proceso teisės mokslininkai, atsižvelgdami į tai, kaip tam tikroje valstybėje vyksta bylos nagrinėjimas teisme, kaip šio nagrinėjimo metu veikia rungimosi principas ir kiek aktyviam leidžiama būti teisėjui, tiriant įrodymus, išskiria klasikinį rungimosi procesą, tiriamąjį (inkvizicinį) procesą ir mišrųjį procesą. Jų nuomone, rungimosi procesas būdingas bendrosios teisės („common law“) tradicijos valstybėms (JAV, Didžiąjai Britanijai ir kt.), mišriajam tipui jie priskiria Skandinavijos valstybių ir Italijos teismo procesus ir vartoja terminą „mišrusis procesas“ ne viso baudžiamojo proceso, o tik jo dalies – bylos nagrinėjimo teisme – tipui nusakyti. O Lietuvos Respublikos baudžiamasis procesas, jų nuomone, yra artimiausias antrajam – tiriamajam – procesui⁹⁸.

Manytume, kad galima iš dalies nesutikti su šių mokslininkų nuomone. Mūsų manymu, baudžiamojo proceso modelis turėtų būti aiškinamas kitaip ir apimti ne tik teismo nagrinėjimo, bet ir ikiteisminio tyrimo stadiją. Tokiu atveju, mišrus procesas būtų tada, kai ikiteisminio tyrimo

⁹⁷ Моряшова Н. Исторические типы уголовного процесса. // <http://nakhodka.wl.dvgu.ru/forum/section4/4-13.htm>; prisijungimo laikas: 2006-12-04.

⁹⁸ Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 13–15.

stadijoje yra daugiau inkvizicinio proceso požymių, o teismo nagrinėjimo – rungimosi proceso požymių. Tokiu būdu suprantamas mišrus procesas pirmą kartą buvo įtvirtintas 1808 m. Prancūzijos baudžiamojo proceso kodekse, vėliau buvo perimtas kontinentinės Europos šalių: Vokietijos, Austrijos, Italijos, Belgijos⁹⁹.

Vadovaujantis tokiu aiškinimu, Lietuvos Respublikos baudžiamąjį procesą reikia priskirti prie mišraus proceso modelio. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso ikiteisminio tyrimo stadijoje yra ribojamas viešumas, vyrauja rašytinis procesas, teisėsaugos pareigūnai atlieka lemiamą vaidmenį, renkant bylai reikšmingus duomenis. O teismo nagrinėjimo stadijoje vyrauja viešumas, yra garantuojamos lygios kaltinimo ir gynybos šalių teisės, yra laikomasi rungimosi principo, teisėjai vertina įrodymus pagal savo vidinį įsitikinimą.

Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. nutarime pažymėjo, jog „Konstitucijoje yra įtvirtinti ikiteisminio tyrimo, baudžiamųjų bylų nagrinėjimo teisme ir valstybinio kaltinimo palaikymo baudžiamosiose bylose institutai. Šie konstituciniai institutai suponuoja tokį bendrąjį baudžiamojo proceso konstitucinį modelį: ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamojo proceso etapai; per ikiteisminį tyrimą yra renkama ir vertinama informacija, reikalinga tam, (...) kad būtų galima baudžiamąją bylą nagrinėti teisme ir ją teisingai išspręsti (...)“¹⁰⁰.

Nors ikiteisminis tyrimas ir baudžiamosios bylos nagrinėjimas teisme yra skirtingi baudžiamojo proceso etapai, jie yra susieti tarpusavyje, nes nuo ikiteisminio tyrimo kokybės labai priklauso bylos nagrinėjimo teisme efektyvumas, nuosprendžio teisingumas. Tam, kad teismas galėtų išsamiai ir nešališkai išnagrinėti baudžiamąją bylą, ikiteisminio tyrimo metu turi būti gauti ir ikiteisminio tyrimo medžiagoje užfiksuoti duomenys apie visus nusikalstamos veikos požymius¹⁰¹.

Taigi teisėjo nešališkumo principo įgyvendinimas teisiniame nagrinėjime priklauso nuo to, kaip buvo atliktas ikiteisminis tyrimas, nes teisėjas, kuris rengs bylą nagrinėti teisme ir po jos perdavimo nagrinėti teisiama jame pasėdyje nagrinės šią bylą, visų pirma susipažįsta su kaltinamuoju aktu ir bylos medžiaga, kurią prokuroras perduoda teismui. Taigi, jei ikiteisminis

⁹⁹ Моряшова Н. Исторические типы уголовного процесса. // <http://nakhodka.wl.dvgu.ru/forum/section4/4-13.htm>; prisijungimo laikas: 2006-12-04.

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo – prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060116.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

¹⁰¹ G. Goda. Merkevičius R. Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 457.

tyrimas buvo atliktas neobjektyviai, o ikiteisminio tyrimo pareigūnai, tirdami bylą, buvo šališki, tai ir ikiteisminio tyrimo medžiagoje, pateiktoje teismui, nebus užfiksuoti duomenys, atitinkantys objektyvią tikrovę, dėl to bus sumenkintos galimybės teisėjams priimti nešališką sprendimą byloje.

Konstitucinis Teismas 2000 m. gegužės 8 d. nutarime irgi akcentavo, jog Konstitucijos 31 straipsnio 2 dalies nuostatos tiesiogiai nurodo teisminį bylos nagrinėjimą. Tačiau šios nuostatos suponuoja teisę į bešališką teisminę gynybą ne tik bylos teismo nagrinėjimo metu, bet ir visame baudžiamosios bylos tyrimo procese. Tik esant bešališkam nusikaltimo tyrimo procesui sukuriama garantijos objektyviai, visapusiškai, viešai ir teisingai išspręsti bylą teisme¹⁰².

Nors Lietuvos baudžiamasis procesas yra mišrus ir ikiteisminio tyrimo stadijai būdinga dauguma inkvizicinio proceso požymių, tačiau paliekama vietos ir rungimosi principo elementams, kurie padeda užtikrinti ikiteisminio tyrimo objektyvumą. LR BPK 164 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras¹⁰³. Vadinasi, ikiteisminis tyrimas yra ikiteisminio tyrimo pareigūnų ir prokuroro rankose ir ikiteisminio tyrimo eiga priklauso nuo ikiteisminio tyrimo subjektų valios, nes jie sprendžia, kokius veiksmus reikia atlikti, vykdant tam tikros ikiteisminio tyrimo stadijos uždavinius (*išimtyt: privataus kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo bylos*). Bet kita vertus, tiek įtariamajam, tiek nukentėjusiajam LR BPK yra suteikiamos teisės, kurios leidžia šiems proceso dalyviams būti aktyviais ikiteisminio tyrimo subjektais ir daryti įtaką ikiteisminio tyrimo eigai ir jo rezultatams. Tiek įtariamasis, tiek nukentėjęs gali susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga LR BPK 181 straipsnio nustatyta tvarka, apskųsti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo veiksmus ir sprendimus LR BPK 62–65 straipsniuose nustatyta tvarka, pateikti dokumentus ir daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, be to, turi teisę inicijuoti tyrimo veiksmų atlikimą, pateikdami prokurorui raštišką prašymą atlikti LR BPK numatytus veiksmus ir dalyvauti šių proceso veiksmų atlikimo metu.

Tokiu būdu, įstatymų leidėjas, reguliuojant baudžiamąjį proceso santykius, nustato tokį teisinį reguliavimą, kuris sudaro sąlygas objektyviai atlikti baudžiamųjų bylų ikiteisminį tyrimą, nustatyti visas aplinkybes, turinčias reikšmę bylai – tiek patvirtinančias įtariamojo kaltę, tiek ją paneigiančias.

¹⁰² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2000/n000508.htm>; prisijungimo laikas: 2006-12-04.

¹⁰³ Lietuvos Respublikos baudžiamąjo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

Bet viena iš svarbiausių teisių, kuri suteikia galimybę užtikrinti nešališką nusikalstamos veikos tyrimą – tai teisė pareikšti nušalinimus ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, vertėjui, ekspertui ir specialistui tuo atveju, jei jie patys nenusišalino, esant BPK 58 straipsnyje numatytiems pagrindams. Ikiteisminio tyrimo metu nušalinimo teise gali vienodai naudotis ne tik įtariamasis ir nukentėjęsysis, bet ir visi kiti proceso dalyviai, turintys procese savarankišką interesą.

Nušalinimas ikiteisminio tyrimo metu yra detalai reglamentuotas LR BPK 60 straipsnyje. Bet vis dėlto kyla vienas klausimas dėl šio straipsnio 6 dalies, kurioje pasakyta, jog pareiškimo dėl nušalinimo padavimas proceso nesustabdo¹⁰⁴. Vadinasi, per tą laiką, kol yra sprendžiamas klausimas dėl nušalinimo, tie asmenys, kurių atžvilgiu buvo pareikštas nušalinimas, ir toliau eina savo pareigas ir atlieka jiems pavestas funkcijas, t. y. gali atlikti tam tikrus proceso veiksmus ar priimti sprendimus, kurie gali turėti reikšmę ikiteisminio tyrimo eigai ir rezultatams net ir tuo atveju, jei vėliau pareikštas nušalinimas bus patenkintas. Nekyla abejonių, kad vėliau tokie ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo proceso veiksmai ir sprendimai gali būti pagrįstai apskūsti 62–65 straipsnių nustatyta tvarka.

Siūlome, kad būtų išvengta įtarimų dėl šališko ikiteisminio tyrimo atlikimo, per tą terminą, kai yra sprendžiamas 60 straipsnio 1 dalyje išvardintų asmenų nušalinimo klausimas, pavesti jų pareigas laikinai eiti kitam asmeniui. Tokiu būdu būtų išvengta bet kokių pagrįstų abejonių dėl ikiteisminio tyrimo nešališkumo.

Apibendrinus tai, kas išdėstyta, galima teigti, kad nors Lietuvos Respublikos baudžiamasis procesas priskirtinas prie mišraus modelio ir ikiteisminiam tyrimui būdinga daugiau inkvizicinio modelio požymių, įstatymų leidėjas LR BPK įtvirtino pakankamas garantijas, užtikrinančias ikiteisminio tyrimo nešališką atlikimą. O nešališko ikiteisminio tyrimo įgyvendinimas savaime suponuoja didesnes galimybes užtikrinti teisėjų nešališkumo principą teismo proceso metu.

Vienas iš svarbiausių proceso institutų, užtikrinančių nešališkumo principo įgyvendinimą viso baudžiamojo proceso metu, yra nušalinimo institutas. Šis institutas neatsiejamas nuo nešališkumo principo baudžiamajame procese ir užtikrina ne tik objektyvų ikiteisminį tyrimą, bet ir garantuoja teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimą.

3.2 Teisėjų nušalinimo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese

Teisėjų nešališkumo principas yra viena iš proceso dalyvių užtikrinimo ir teismo objektyvumo garantijų. Šis principas suteikia baudžiamojo proceso dalyviams teisę nušalinti nuo

¹⁰⁴ Ten pat.

bylos nagrinėjimo teisėją, kurio nešališkumu asmuo abejoja, tuo atveju, jei teisėjas pats nenusišalino. Subjekto, vykdančio teisingumo įgyvendinimo funkciją baudžiamajame procese, nušalinimas – svarbiausia jo objektyvumo ir nešališkumo garantija. Nušalinimas (angl. *challenge*; rus. *омвод*) – procesinis institutas, kuris yra įtvirtintas ne tik baudžiamojo proceso teisėje, bet ir kitose proceso teisės šakose, pavyzdžiui, tiek Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso IV skyriuje „Teismo sudėtis. Nušalinimai“¹⁰⁵, tiek Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo septintajame skirsnyje „Teismo sudėtis. Nušalinimai“¹⁰⁶ yra įtvirtintas nušalinimo institutas. Taigi teisė pareikšti nušalinimą teisėjui atsiranda tuo atveju, jei jis pats nenusišalina, esant aplinkybėms, dėl kurių jis negali dalyvauti procese.

Bendriausiu požiūriu galima išvardinti tokias aplinkybių grupes, kurios gali liudyti apie teisėjo išankstinio nusistatymo buvimą, kuris lems tai, kad teisėjas negalės tinkamai atlikti jam priskirtų funkcijų ir objektyviai išnagrinėti baudžiamąją bylą. Jos būtų tokios:

1. Teisėjas nagrinėjamoje byloje yra viena iš šalių.

2. Teisėjas yra suinteresuotas bylos baigtimi nepriklausomai nuo to, ar palaiko kaltinamojo pusę, ar nukentėjusiojo. Kiekvienas, kuris suinteresuotas bylos baigtimi, yra tarsi bylos šalis.

3. Teisėjas procese atlieka ne šalių funkcijas, bet kitų asmenų, pavyzdžiui, liudytojo, eksperto, vertėjo, kaltininko ar nukentėjusiojo atstovo, funkcijas, kurios yra nesuderinamos su teisėjo funkcijomis.

4. Teisėjas pradeda nagrinėti, spręsti bylą, jau turėdamas išankstinę nuomonę dėl jos, nes anksčiau joje atliko prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno funkcijas ar kitame teisme priėmė sprendimą šioje byloje¹⁰⁷.

Konstitucinis Teismas 2001 m. vasario 12 d. nutarime pažymėjo, jog teisėjo ir teismų nešališkumas užtikrinamas nustatant draudimus ir apribojimus teisėjams nagrinėti bylas, jeigu yra aplinkybės, keliančios abejonių dėl teisėjo nešališkumo. Siekiant užtikrinti teisėjo ir teismų nešališkumą, jų nepriklausomumą, įstatymais taip pat gali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuris šalintų prielaidas, galinčias sukelti abejonių dėl teisėjo ir teismų nešališkumo¹⁰⁸.

LR BPK 58 straipsnyje įstatymų leidėjas detaliam reglamentavo pagrindus, dėl kurių teisėjas negali dalyvauti baudžiamosios bylos nagrinėjime, t. y. nustatė draudimą teisėjams nagrinėti baudžiamąsias bylas, esant išvardintoms aplinkybėms, keliančioms abejonių dėl teisėjų

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 13-308.

¹⁰⁷ Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. Санкт-Петербург: «АЛЪФА», 1996. С. 276.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n010212.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

nešališkumo. Šiame straipsnyje išvardintų pagrindų esmė yra ta, kad jie pateikia atvejus, kuriems esant yra prielaida manyti, jog teisėjas turi išankstinį nusistatymą dėl nagrinėjamos bylos, ir tas nusistatymas gali tapti pagrindu bylos išsprendimui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad praktiškai yra neįmanoma pateikti išsamaus sąrašo visų aplinkybių, dėl kurių gali kilti abejonių teisėjo nešališkumu, todėl LR BPK 58 straipsnyje yra pateikiamas nebaigtinis aplinkybių, pagrindžiančių nušalinimą, sąrašas. Tos aplinkybės, kurios yra konkrečiai nurodytos šiame straipsnyje, yra juridiniai faktai, kurie detalizuoja galimą teisėjų suinteresuotumą bylos baigtimi ir absoliučiai užkerta kelią teisėjo dalyvavimui bylos nagrinėjime. Esant šioms aplinkybėms, nereikia įrodinėti teisėjo šališkumo, nes joms esant, jis yra preziumuojamas. Bet teisėjo šališkumas nėra preziumuojamas, esant aplinkybėms, įsakmiai LR BPK neišvardintoms, bet keliančioms abejonių dėl jo nešališkumo. Tokiu atveju teisėjo šališkumas turi būti įrodytas.

LR BPK 58 straipsnyje yra išvardinta pakankamai daug pagrindų, dėl kurių teisėjas negali dalyvauti bylos nagrinėjime, todėl yra tikslinga pabandyti juos suklasifikuoti. Šie pagrindai daugelio valstybių baudžiamuosiuose procesuose yra iš esmės panašūs ir daug mokslininkų bandė juos klasifikuoti, remdamiesi skirtingais kriterijais.

Šiuos pagrindus galima suklasifikuoti pagal tai, kuriam baudžiamojo proceso subjektui yra taikomi nušalinimo pagrindai¹⁰⁹. Pagal šią klasifikaciją visus pagrindus galima suskirstyti į dvi grupes:

1. Bendrieji pagrindai, kurių buvimas leidžia nušalinti visus baudžiamojo proceso dalyvius, numatytus BPK 57 straipsnyje. Šie pagrindai yra išvardinti BPK 58 straipsnio 1 dalyje.

2. Specialieji pagrindai, kurių buvimas leidžia pareikšti nušalinimą tik tam tikriems proceso dalyviams. Šie pagrindai yra įtvirtinti LR BPK 58 straipsnio 2 ir 3 dalyse.

Pagrindai, numatantys aplinkybes, draudžiančias teisėjams dalyvauti, nagrinėjant bylą, yra išvardinti 58 straipsnio 1 ir 2 dalyje. Šių pagrindų esmė gali būti išreikšta, suskirstant juos į tris grupes:

1. Pirmai grupei priklauso pagrindai, išvardijantys aplinkybes, kurioms esant, yra teisėjo suinteresuotumas bylos baigtimi, kuris gali atsirasti dėl giminystės ar kitų neprocesinių ryšių su proceso dalyviais, ar dėl to, kad nusikalstama veika teisėjui buvo padaryta žala materialine ar teisine prasme. Šiai grupei reikia priskirti LR BPK 58 straipsnio 1 dalies 1, 2 ir 3 punktuose išvardintus pagrindus. Bet tas pagrindas, kad teisėjas dalyvavo byloje kaip liudytojas, turi būti priskirtas kitai grupei, nes ši aplinkybė liudija ne apie teisėjo suinteresuotumą bylos baigtimi, o apie jau susidariusią nuomonę dėl nagrinėjamos bylos.

¹⁰⁹ Вандышев В. В. Уголовный процесс. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004. С. 132–133.

Be to, reikia atkreipti dėmesį į šiame straipsnyje vartojamus terminus „šeimos nariai“ ir „giminaičiai“. Kokius asmenis reikia laikyti teisėjo šeimos nariais, yra nustatyta LR BPK 38 straipsnyje. Bet šiame straipsnyje vartojamas terminas „giminaičiai“ turi platesnę prasmę nei terminas „artimieji giminaičiai“, kuris yra nurodytas LR BPK 15 straipsnyje. Giminaičiais vadinami ne tik tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai, bet ir tolimesniais giminystės ryšiais susiję asmenys. Nustatant, kokie asmenys gali būti laikomi giminaičiais, reikėtų vadovautis Civilinio kodekso trečiosios knygos IV dalies IX skyriaus „Giminystė ir svainystė“ nuostatomis, pagal kurias giminystė apibrėžiama kaip kraujo ryšys tarp asmenų, kilusių vienas iš kito arba iš bendro protėvio¹¹⁰. Vadinasi, nušalinimo pagrindui gali pakakti to, kad bus nustatytas tiesiog giminystės, o ne artimos giminystės ryšys.

Kai kurie Lietuvos baudžiamojo proceso teisės mokslininkai mano, kad kiekvienu konkrečiu atveju turėtų būti sprendžiama, ar kraujo ryšys tarp teisėjo ir 58 straipsnio 1 dalies 1 punkte išvardintų asmenų gali turėti įtakos teisėjo nešališkumui¹¹¹. Tačiau manytume, kad tokia autorių nuomonė, esant dabartiniam nušalinimo pagrindų reglamentavimui, yra klaidinga, nes 58 straipsnio 1 dalies 1, 2 ir 3 punktuose numatyti atvejai, kai teisėjų šališkumas yra preziumuojamas. Bet yra pritartina, jog ne visada kraujo ryšys su asmeniu, su kuriuo proceso dalyvis niekada nepalaikė jokių santykių, gali būti pakankamas pagrindas nusišalinti ar reikšti nušalinimą. Todėl yra manoma, kad yra tikslinga vietoj sąvokos „giminaičiai“ LR BPK 58 straipsnio 1 dalies 1 ir 3 punktuose įtvirtinti sąvoką „artimi giminaičiai“.

2. Antrai grupei pagrindų, numatančių aplinkybes, draudžiančias teisėjams dalyvauti, nagrinėjant bylą, priklauso aplinkybės, liudijančios apie tai, kad teisėjas jau turi nuomonę dėl nagrinėjamos bylos, ir baudžiamasis procesas netenka prasmės, nes vidinis įsitikinimas, kuriuo remdamasis teisėjas turi spręsti bylą, nėra susiformavęs, teisėjui objektyviai išnagrinėjus ir įvertinus visus įrodymus. Priklausomai nuo tuo, ar informacija, kurios pagrindu atsirado teisėjo išankstinis nusistatymas, buvo gauta proceso metu, ar ne, nušalinimo pagrindus galima suskirstyti dar į dvi grupes:

2.1. pirma grupė apima atvejus, kai informacija buvo gauta proceso metu. Teisėjas galėjo gauti tokią informaciją ir turi nusišalinti ar būti nušalintas, jei jis byloje: a) atliko kaltinimo ar gynybos funkcijas, jeigu jis procese dalyvavo kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar gynėjas; b) atliko teismines funkcijas, t. y. teisėjui neleidžiama bylą nagrinėti dviejose ar daugiau teisminių instancijų, taip pat neleidžiama du kartus nagrinėti tą pačią bylą toje pačioje instancijoje; c) atliko ikiteisminio tyrimo teisėjo ar apygardos teismo teisėjo funkciją, sprenddamas

¹¹⁰ G. Goda. Merkevičius R. Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 41.

¹¹¹ Ten pat. P. 162.

suėmimo pratėsimo klausimà, ar ikiteisminio tyrimo teisėjo funkcijas, sprėsdamas suėmimo klausimà, sankcionuodamas procesinių prievartos priemonių taikymà ar nagrinėdamas proceso dalyvių skundus toje paėioje byloje.

Pirmai grupei galima bŭtų priskirti ir tuos atvejus, kai teisėjas gavo informacijà apie nagrinėjamà bylà, baudžiamojo proceso metu atlikę vertėjo, eksperto ar specialisto, ar teismo posėdžio sekretoriaus funkcijas. Nors LR BPK 58 straipsnyje šie atvejai nėra nurodyti, manome, kad, esant tokioms aplinkybėms, yra pagrindas abejoti teisėjo nešališkumu ir pareikšti nušalinimà. Pavyzdžiui, esant tokiai situacijai, kai, bylà nagrinėjant pirmosios instancijos teisme, asmuo atliko eksperto funkcijas, o tą paėià bylà nagrinėjant apeliacinėje instancijoje, tas pats asmuo, tapęs teisėju, jau atlieka teisėjo funkcijas, bus pagrįstai abejojama teisėjo nešališkumu ir manoma, kad jis turi išankstinę nuomonę dël nagrinėjamos bylos;

2.2. antra grupė apima atvejus, kai teisėjo išankstinis nusistatymas susiformavo informacijos, gautos ne baudžiamojo proceso metu, pagrindu. Šiai grupei gali bŭti priskirtas atvejis, kai teisėjas dalyvavo nagrinėjamoje byloje kaip liudytojas. Teisėjas turi nusišalinti ar bŭti nušalintas, nes šiuo atveju galioja liudytojo nepakeičiamumo taisyklė.

3. Treėiai grupei pagrindų, numatanėių aplinkybes, draudžianėias teisėjams dalyvauti, nagrinėjant bylà, priklauso visos kitos anksėiau neišvardintos aplinkybės, kelianėios pagrįstų abejonių teisėjo nešališkumu, kurias motyvuotai nurodo proceso dalyviai. Yra pakankamai daug situacijų, kai gali bŭti pagrįstai suabejota teisėjo nešališkumu: tai gali bŭti artima teisėjo ir kitų proceso dalyvių draugystė, priklausymas vienai futbolo komandai ir panašiai. Kaip pavyzdį galima pateikti Lietuvos Aukšėiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus trijų teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 4 d. nutartį, priimtà V. K. baudžiamojoje byloje Nr. 2K-101/2003 (kategorija S-2.1.1.3.3.4; S-2.2.1), kurioje nustatyta, kad tas faktas, jog teisėjas, nagrinėjęs V. K. bylà, anksėiau buvo dirbęs su nukentėjusiosios vyru, galėtų bŭti vertinamas, kaip kitokia aplinkybė, nurodyta byloje dalyvaujanėių asmenų, kelianti abejonių teisėjo nešališkumu. Tačiau šį faktà nuteistasis V. K. pirmà kartà nurodė kasaciniame skunde, todėl jis nevertinamas kaip aplinkybė, numatyta BPK 58 straipsnio 1 dalies 4 punkte, nes bŭtina sąlyga faktui, pripažintinam kitokia aplinkybe, kelianėia abejonių teisėjo nešališkumu, yra tai, jog šį faktà nurodo byloje dalyvaujantys asmenys¹¹².

Visos aukšėiau išvardintos aplinkybės, visų pirma, yra pagrindai teisėjui nusišalinti nuo baudžiamosios bylos nagrinėjimo. Paprastai teisėjas, dar iki bylos nagrinėjimo pradėios gavęs baudžiamàjà bylà ir nustatęs, kad dël 58 straipsnyje nurodytų aplinkybių negalės nagrinėti bylos, turėtų gràžinti jà teismo pirmininkui, kad ji bŭtų paskirta kitam teisėjui, o esant Lietuvos

¹¹² Lietuvos Aukšėiausiojo Teismo 2002 m. vasario 4 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-101/2003 // http://www.lai.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=19092; prisijungimo laikas: 2006-11-28.

Respublikos teismų įstatymo 34 straipsnio 2 dalyje¹¹³ numatytoms aplinkybėms, aukštesnės pakopos teismo pirmininkas turėtų perduoti bylą nagrinėti kitam tos pačios pakopos teismui.

LR BPK 59 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta teisėjo pareiga nusišalinti šio Kodekso 58 straipsnyje nurodytais pagrindais. Taigi, kai tik teisėjas suvoks, kad egzistuoja LR BPK nurodytos aplinkybės, neleidžiančios dalyvauti, nagrinėjant bylą teisme, jis privalo nusišalinti nuo dalyvavimo procese. Teisėjui ši pareiga kyla ir iš jo profesinės etikos reikalavimų, ši teisėjų pareiga yra įtvirtinta Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodekso 8 straipsnio 1 dalies 6 punkte¹¹⁴. Jei pagrindas nusišalinti teisėjui yra žinomas iš anksto, nusišalinantis asmuo turi pareikšti apie nusišalinimą kiek įmanoma anksčiau, kad dėl nusišalinimo nereikėtų trukdyti teismo proceso. Bet gali būti tokių situacijų, kai pagrindas nusišalinti paaiškėja teisėjui jau pradėjus nagrinėti bylą. Tokiu atveju apie nusišalinimą turi būti nedelsiant pranešta teismo pirmininkui ar Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkui. Tuo atveju, jei nusišalinimas nebus patvirtintas, procesas bus tęsiamas jo neužvilkinant, o jei nusišalinimas bus patvirtintas, reikėtų, vadovaujantis LR BPK 223 straipsniu, nusišalinusį teisėją pakeisti kitu teisėju ir bylą pradėti nagrinėti iš pradžių.

Nusišalinimo tikslas yra užtikrinti teisėjo nešališkumo principo įgyvendinimą, o ne išvengti sudėtingos ar komplikotos bylos nagrinėjimo, todėl teisėjo nusišalinimas turi būti pagrįstas. Tam, kad būtų išvengta nepagrįstų teisėjų nusišalinimų, LR BPK 59 straipsnio 4 dalyje¹¹⁵ yra numatyta, kad teisėjo nusišalinimą turi patvirtinti teismo pirmininkas ar to teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas. LR BPK nenumato procesinės tvarkos, kaip turėtų būti gaunamas ir fiksuojamas nusišalinimo patvirtinimas – nustatyti tokią tvarką yra kiekvieno teismo pirmininko prerogatyva. Jeigu teismo pirmininkas ar Baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininkas teisėjo nusišalinimo nepatvirtina, nepagrįstą nusišalinimą pareiškęs teisėjas privalo nagrinėti bylą iš esmės. Teismo pirmininko ar Baudžiamųjų bylų skyriaus sprendimas nepatvirtinti nusišalinimo negali būti ginčijamas. Tokia nusišalinimo tvarka turėtų būti taikoma visose teismo proceso stadijose (nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme, apeliacinėje instancijoje, kasacinėje instancijoje, taip pat Aukščiausiajame Teisme sprendžiant klausimą dėl proceso atnaujinimo)¹¹⁶.

Tuo atveju, jei teisėjas pats nenusišalina nuo bylos nagrinėjimo ar jo nusišalinimas nėra patvirtintas, jo nušalinimą LR BPK 58 straipsnio 1 ir 2 dalyse išvardintais pagrindais gali pareikšti proceso dalyviai, išvardinti šio Kodekso 57 straipsnio 1 dalyje. Nušalinimas teisėjui gali būti pareikštas tiek nagrinėjant bylą pirmosios instancijos teisme (LR BPK 267 straipsnis), tiek

¹¹³ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas, patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-3. // http://www.teismai.lt/savivalda/etika_.doc; prisijungimo laikas: 2006-11-21.

¹¹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.

¹¹⁶ G. Goda. Merkevičius R. Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 164.

apeliacinės instancijos teisme (LR BPK 324 straipsnis), tiek kasacinės instancijos teisme (LR BPK 377 straipsnis). Bet teismas turi griežtai laikytis įstatymų nuostatų ir nepasiduoti bet kokiam spaudimui, kurio viena iš išraiškos formų yra nušalinimų reiškinys proceso dalyviams¹¹⁷, todėl visais atvejais nušalinimas turi būti motyvuotas, t. y. turi būti nurodytas LR BPK numatytas nušalinimo pagrindas ir motyvai, patvirtinantys jo buvimą. LR BPK 59 straipsnyje nėra nurodyta, kokia forma turi būti pareikštas nušalinimas, todėl darytina išvada, kad nušalinimas teisme, skirtingai negu nušalinimas ikiteisminio tyrimo metu, gali būti pareiškiamas tiek raštu, tiek žodžiu. O tam, kad proceso dalyviai nušalinimo instituto nenaudotų taktiniais sumetimais, siekdami atidėti jau įpusėtos ar baigiamos nagrinėti bylos nagrinėjimą, įstatymas riboja nušalinimo pareiškimo laiką¹¹⁸. LR BPK 59 straipsnio 1 dalyje yra numatyta, kad nušalinimas turi būti pareikštas iki įrodymų tyrimo teisme pradžios. Pirmosios instancijos teisme nušalinimas gali būti pareikštas parengiamojo teismo posėdžio dalyje, apeliacinės ir kasacinės instancijos teismuose – pradinio teismo posėdžio etape, kai teisėjas išaiškina proceso dalyviams jų teisę pareikšti nušalinimą.

Nors teisėjai turi surašyti procesinius dokumentus ir atlikti kitus proceso veiksmus taip, kad juose nebūtų aiškiai išreiškiama nuomonė dėl byloje surinktų duomenų, kaltinamojo kaltės ir panašiai, nes tik nuosprendyje jie gali ir turi išdėstyti neginčijamas išvadas šiais svarbiausiais klausimais¹¹⁹, bet pasitaiko atveju, kai teisėjai pradeda moralizuoti vieną iš procese dalyvaujančių šalių arba pasisakymais parodo išankstinę nusistatymą prieš vieną iš šalių, tokiu būdu sukeldami abejonių proceso šalims dėl teismo nešališkumo jau po įrodymų tyrimo teisme pradžios. Todėl LR BPK yra pagrįstai numatyta galimybė pareikšti nušalinimą ir po įrodymų tyrimo teisme pradžios, kai nušalinimą pareiškiantis asmuo nušalinimo pagrindą sužino vėlesnio proceso metu, t. y. po įrodymų tyrimo teisme pradžios. Todėl, kai yra sprendžiamas klausimas dėl vėliau pareikšto nušalinimo, turėtų būti patikrinama ir įsitikinama, ar iš tikrųjų nušalinimą pareiškęs proceso dalyvis apie pagrindą, leidžiantį pareikšti nušalinimą, anksčiau nežinojo.

Tam, kad proceso dalyviai, kuriems suteikta teisė pareikšti nušalinimą, teisingai ją suprastų ir sugebėtų tinkamai ja pasinaudoti, yra labai svarbu, kad teisėjas jiems išsamiai išaiškintų šią teisę ir LR BPK 58 straipsnyje numatytus nušalinimo pagrindus ir juos išaiškintų bei pažymėtų, kad šie asmenys nušalinimą galės pareikšti ir vėliau, jei tam atsiras pagrindas. Tačiau neretai teisėjas tik formaliai paaiškina teisę pareikšti nušalinimą, t. y. teisėjas aiškinimą

¹¹⁷ Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius: Justitia, 2000. P. 239.

¹¹⁸ G. Goda. Merkevičius R. Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 165.

¹¹⁹ Šumskas A. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius: Justitia, 2000. P. 239.

išdėsto greitai, nesuteikdamas galimybės suprasti išaiškinimo esmės ir, nelaukdamas asmenų reakcijos, pereina prie kitų dalykų¹²⁰.

Kai teisme yra pareikštas nušalinimas teisėjui ar teisėjams, jis yra sprendžiamas 59 straipsnio 2 ir 3 dalyse numatyta tvarka. Nušalinimo klausimas visada sprendžiamas pasitarimų kambaryje, o teisėjas ar teisėjai, kuriems buvo pareikštas nušalinimas, turi teisę viešai pasisakyti ar padaryti pareiškimą dėl šio nušalinimo. Klausimo sprendimo procedūra priklauso nuo to, kokia yra teismo sudėtis ir keliems teisėjams yra pareikšti nušalinimai. Jei bylą nagrinėja teisėjų kolegija, o nušalinimas yra pareikštas vienam teisėjui, tai klausimą sprendžia teisėjų kolegija, šiam teisėjui nedalyvaujant. Kai balsai pasidalija pusiau, teisėjas laikomas nušalintu. Kai nušalinimas pareiškiamas keliems teisėjams ar visai kolegijai, klausimą sprendžia visa teisėjų kolegija paprasta balsų dauguma. Kai bylą nagrinėja vienas teisėjas, jis pats nusprendžia dėl jam pareikšto nušalinimo.

Nors LR BPK straipsniuose, reglamentuojančiuose nušalinimo institutą, tiesiogiai nėra nustatyta kokį procesinį dokumentą priima teismas, išspendęs klausimą dėl nušalinimo, bet remiantis LR BPK 253 straipsniu, teismas turi priimti nutartį. Jei proceso šalis, pareiškusi teisėjui nušalinimą, nesutinka su teismo priimtu sprendimu, ji gali apskųsti teismo nutartį LR BPK X dalyje numatyta bendra tvarka aukštesniajam teismui arba, vadovaujantis LR BPK 318 straipsnio 4 dalimi, nurodyti savo prieštaravimus šiai nutarčiai apeliaciniame skunde dėl nuosprendžio.

Išanalizavus LR BPK straipsnius, įtvirtinančius nušalinimo institutą Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese, galima teigti, kad jo reglamentavimas yra gana detalus, bet vis dėlto gali kilti klausimas, kaip turi būti sprendžiama dėl nušalinimo tuo atveju, kai nušalinimas teisme vienu metu yra pareiškiamas teisėjui ir kuriems nors kitiems proceso dalyviams, numatytiems LR BPK 57 straipsnio 2 dalyje. Manome, kad tokioje situacijoje, visų pirma, LR BPK 59 straipsnio nustatyta tvarka turi būti sprendžiamas klausimas dėl teisėjo nušalinimo, ir tik išspendus šį klausimą, gali būti svarstomas kitų asmenų nušalinimas, nes esant abejonėms dėl teisėjo nešališkumo, gali kilti pagrįstų dvejonių dėl jo galimybės nešališkai išspręsti kitų proceso dalyvių nušalinimo klausimą.

Apibendrinant galima pasakyti, jog tuo atveju, kai teisėjas nenusišalins arba nepatenkins jam pareikšto nušalinimo, esant LR BPK 58 straipsnio numatytiems pagrindams, jis pažeis vieną iš pagrindinių baudžiamojo proceso principų – teismo nešališkumo principą, ir baudžiamoji byla bus išnagrinėta neteisėtos teismo sudėties, o tai yra esminis baudžiamojo proceso įstatymų

¹²⁰ Valickas G., Justickis V. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas. Mokslinė tyrimo ataskaita. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas. Vilniaus universiteto bendrosios psichologijos katedra, 2004. P. 65–66.

pažeidimas, numatytas LR BPK 369 straipsnio 3 dalyje, ir besąlyginis pagrindas panaikinti priimtą nuosprendį, nes paminėtas pažeidimas suvaržys asmenų teisę į nešališką teismą.

3.3. Teisėjų nušalinimo institutas užsienio šalių baudžiamajame procese

Tai, kad teisėjų nušalinimo institutas vaidina svarbų vaidmenį, įgyvendinant teisėjų nešališkumo principą baudžiamajame procese, yra pripažįstama ne tik Lietuvos Respublikos, bet ir užsienio valstybių baudžiamąjo proceso teisėje. Šis procesinis institutas yra detaliam reglamentuotas užsienio valstybių baudžiamąjo proceso įstatymuose ir kodeksuose. Iš esmės teisėjų nušalinimo institutas visose valstybėse yra suprantamas vienodai, bet yra ir tam tikrų skirtumų, reglamentuojant nušalinimo ir nusišalinimo teisės įgyvendinimą užsienio valstybių baudžiamąjo proceso įstatymuose. Šiame darbo poskyryje bus pateikti pavyzdžiai, kaip užsienio valstybių – Vokietijos, Estijos ir Armėnijos – baudžiamuosiuose įstatymuose yra reglamentuotas šis procesinis institutas, ir bus analizuojami nušalinimo instituto reglamentavimo šių šalių baudžiamąjo proceso kodeksuose ir LR BPK skirtumai.

Vokietijos baudžiamąjo proceso kodekso (toliau – Vokietijos BPK) pirmosios dalies „Bendrosios nuostatos“ trečiame skyriuje „Teismo personalo pašalinimas ir nušalinimas“¹²¹ yra detaliam reglamentuotas teisėjų nušalinimo institutas. Šiame skyriuje yra pateiktos dvi skirtingos sąvokos – „Teisėjų diskvalifikacija“ ir „Nušalinimas“. Remiantis 22 paragrafu „Teisėjų diskvalifikacija“ ir 23 paragrafu „Diskvalifikacija teisėjo, dalyvavusio ankstesniuose procesiniuose veiksmuose“, teisėjų diskvalifikacija (*disqualification*) reiškia, kad įstatymas draudžia teisėjui atlikti teismines funkcijas baudžiamąjoje byloje, esant 22 paragrafo 1 dalies punktuose ir 23 paragrafe numatytiems atvejams. Šiuos atvejus galima palyginti su LR BPK 58 straipsnio 1 dalies 1–3 punktuose ir 2 dalyje išvardintais nušalinimo pagrindais, nors Vokietijos BPK jie yra reglamentuoti siauriau. Mūsų manymu, teigiama yra tai, kad Vokietijos BPK yra numatytas atvejis, jog teisėjas negali atlikti teisminių funkcijų, jei nagrinėjamoje byloje jau atliko eksperto funkcijas. Kaip jau buvo minėta ankstesniame šio darbo poskyryje, toks reglamentavimas yra pagrįstas, nes teisėjas, atlikęs eksperto funkcijas, bus iš anksto susipažinęs su byla, todėl liks menka galimybė, kad jis bus nešališkas, nagrinėjant bylą teisme.

Dar vienas teigiamas dalykas yra tas, jog 22 paragrafe yra aiškiai nustatyta, kad teisėjui draudžiama atlikti teismines funkcijas, jei: 1) jis yra ar buvo kaltinamojo ar nukentėjusiojo sutuoktinis ar globėjas; 2) jei jis ir kaltinamasis ar nukentėjusysis yra ar buvo tiesiosios ar šoninės

¹²¹ Criminal Procedure Code (Strafprozeßordnung, StPO) // <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StPO.htm#I>, prisijungimo laikas 2006-11-28.

linijos iki trečiojo laipsnio giminaičiai arba teisėjas yra ar buvo susietas su kaltinamuoju ar nukentėjusiuoju svainystės ryšiais iki antrojo laipsnio.

Taigi Vokietijos BPK, skirtingai negu LR BPK, yra aiškiai nustatyta, dėl kokių giminystės ryšių teisėjas negali atlikti teisminių funkcijų baudžiamojoje byloje. Be to, yra nustatytas siauresnis nei LR BPK asmenų ratas, su kuriais teisėjas negali būti susietas giminystės ryšiais, t. y. tik su kaltinamuoju ir nukentėjusiuoju.

Tuo atveju, jei yra giminystės ryšiai tarp teisėjo ir kitų proceso dalyvių, gali kilti abejonių dėl teisėjo nešališkumo, todėl jam gali būti pareikštas nušalinimas, vadovaujantis 24 paragrafu. Šiame paragrafe numatyta, kad teisėjas gali būti pašalintas, jei įstatymas jam uždraudžia atlikti teismines funkcijas byloje arba jei yra abejonių dėl jo nešališkumo. Nušalinimas dėl abejonės teisėjo nešališkumu turi būti laikomas pagrįstu, jei yra priežasčių abejoti teisėjo nešališkumu. Įdomu tai, kad vadovaujantis 24 paragrafo 3 dalimi, nušalinimą teisėjui turi teisę pareikšti tik prokuroras, privatus kaltintojas ir kaltinamasis. Mūsų nuomone, ši nuostata yra kritikuotina, nes nušalinimo teisės suteikimo proceso dalyviams tikslas yra užtikrinti, kad baudžiamąją bylą nagrinėtų nešališkas teisėjas. Tai, kad teisėjas, sprendžiantis bylą, yra nešališkas, yra vienodai svarbu kiekvienam asmeniui, kuris turi procese savo interesą ir kuriam rūpi bylos baigtis. Todėl darytina išvada, kad LR BPK, suteikdamas nušalinimo teisę didesniai asmenų ratui, pateikia didesnes teisėjo nešališkumo principo įgyvendinimo garantijas.

Nustatytas nušalinimo pareiškimo laikas Vokietijos BPK ir LR BPK iš esmės nesiskiria. Tik Vokietijos BPK yra numatyta, kad nušalinimas yra neleistinas po kaltinamojo paskutinio žodžio. Remiantis šiuo kodeksu, teismas, sprenddamas teisėjo nušalinimo klausimą, visų pirma, turi išspręsti nušalinimo priimtinumą klausimą. Jei nusprendžiama, kad nušalinimas yra priimtinas, nušalinimo klausimas sprendžiamas iš esmės. Taip pat manytina, kad šio kodekso plusas yra tas, jog 28 paragrafe yra numatyta teismo sprendimo dėl pareikšto nušalinimo apskundimo tvarka. Be to, Vokietijos BPK yra numatyta, kad teisėjas, kuriam pareikštas nušalinimas, iki nušalinimo klausimo išsprendimo turi atlikti tik neatidėliotinus veiksmus (29 paragrafas).

Estijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas¹²² (toliau – Estijos BPK) buvo priimtas 2003 metų vasario 12 d. Šiame kodekse teisėjo nusišalinimo ir nušalinimo klausimams reglamentuoti yra skirti antrosios dalies „Baudžiamojo proceso subjektai“ septinto poskyrio „Aplinkybės, neleidžiančios dalyvauti procese“ 49, 50 ir 51 paragrafai.

Estijos BPK 49 paragrafas numato teisėjo nusišalinimo pagrindus. Šių pagrindų sąrašas nėra baigtinis ir šio paragrafo 1 dalies 5 punkte yra numatyta, kad teisėjas turi nusišalinti, jei

¹²² Code of Criminal Procedure (consolidated text July 2004). Estonian Legal Language Center // <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>; prisijungimo laikas: 2006-12-14.

negali likti nešališku dėl bet kokių kitų įstatyme neišvardintų priežasčių. Įdomu tai, kad šio paragrafo 3 dalyje numatyta, jog tai, kad teisėjas nagrinėjo skundą dėl ikiteisminio tyrimo teisėjo sprendimo ar dėl prokuroro įsakymo, nesudaro pagrindo teisėjui nusišalinti. Šis klausimas yra skirtingai sureguliuotas LR BPK. Remiantis LR BPK 58 straipsnio 2 dalies 2 punktu, tas faktas, jog teisėjas nagrinėjo dalyvių skundus toje pačioje byloje, yra vienas iš teisėjo nusišalinimo pagrindų. Manytume, kad toks reglamentavimas yra pagrįstas todėl, kad suteikia daugiau garantijų, jog bus įgyvendintas teisėjo nešališkumo principas teismo nagrinėjimo metu, nes priešingu atveju galėtų kilti pagrįstos abejonės dėl teisėjo nešališkumo.

Estijos BPK 50 paragrafas reglamentuoja teisėjo nušalinimą. Šio paragrafo 1 dalyje yra numatyta, jog tuo atveju, jei teisėjas pats nusišalina 48 paragrafe išvardintais pagrindais, teismo proceso šalys gali pateikti pareiškimą dėl teisėjo nušalinimo. Remiantis šio kodekso 17 paragrafo 1 dalimi, teismo proceso šalys yra: prokuroras, kaltinamasis, jo advokatas, nukentėjęsysis ir civilinis atsakovas. Estijos BPK, kaip ir Vokietijos BPK, yra numatyta, jog nušalinimą galima pareikšti tik iki kaltinamojo paskutinio žodžio, taip pat numatyta, jog teisėjas, kuriam pareikštas nušalinimas, kuris dar nėra išspręstas, gali atlikti tik būtinus ir neatidėliotinus veiksmus, be to, numatyta, kad asmenys, turintys teisę pareikšti nušalinimą, gali pateikti apeliacinį skundą dėl teismo sprendimo dėl pareikšto nušalinimo, jei jie nušalinimą pareiškė laiku ir žemesnės instancijos teismas jį atmetė arba jei nušalinimo pagrindai asmenims tapo akivaizdūs po sprendimo baudžiamajoje byloje priėmimo.

Bet reikia atkreipti dėmesį į Estijos BPK 51 paragrafą, kuris reglamentuoja nušalinto teisėjo pakeitimą. Jame numatyta, kad teisėjo, kuris nusišalino ar buvo nušalintas, negali pakeisti to paties teismo teisėjas. Apygardos teismo pirmininkas turi perduoti bylą nagrinėti kitam šios apygardos apylinkės teismui. Dėl bylos nagrinėjimo perdavimo kitos apygardos apylinkės teismui turi nuspręsti Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Mūsų nuomone, tokia nušalinto teisėjo pakeitimo nustatyta tvarka yra pagrįsta, nes ji eliminuoja galimybę, kad naujai paskirtas teisėjas neobjektyviai išnagrinės baudžiamąją bylą, kurioje buvo nušalintas jo kolega.

Nagrinėjant Armėnijos Respublikos baudžiamajo proceso kodeksą¹²³ (toliau – Armėnijos BPK), priimtą 1998 m. liepos 1 d., visų pirma, reikia pažymėti, kad Bendrosios dalies pirmojo skyriaus antrojo poskyrio „Baudžiamajo proceso principai“ 17 straipsnio „Teisingas bylos nagrinėjimas“ 2 dalyje yra įtvirtinta, jog teisėjas, prokuroras, tardytojas ar kvotėjas negali dalyvauti baudžiamajame procese, jei jie tiesiogiai ar netiesiogiai yra suinteresuoti bylos baigtimi. Ši norma yra detalizuojama šio kodekso 11 poskyryje, reglamentuojančiame asmenų nušalinimą ir nusišalinimą baudžiamajame procese. Armėnijos BPK 88 straipsnyje yra nustatyta,

¹²³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения. Национальное собрание Республики Армения // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus#2>; prisijungimo laikas: 2006-12-15.

jog nušalinimai ir nusišalinimai gali būti pareikšti aplinkybių, uždraudžiančių atitinkamų asmenų dalyvavimą baudžiamajame procese, pagrindu. Lygiai taip pat, kaip ir LR BPK, Armėnijos BPK yra numatyta, jog teisėjas privalo nusišalinti, esant anksčiau minėtoms aplinkybėms. Jei teisėjas nenusišalina, proceso dalyviai gali pareikšti jam nušalinimą. Bet Armėnijos BPK yra sureguliuoti kai kurie klausimai, kurie nėra paminėti LR BPK. Armėnijos BPK 88 straipsnio 4 dalyje yra numatyta, kad nušalinimas, pareikštas asmeniui, sprendžiančiam kitų asmenų nušalinimo klausimą, turi būti išspręstas pirmiausiai. Šio straipsnio 5 dalyje yra numatyta, kad tuo atveju, jei dalyvavimas baudžiamajame procese yra negalimas dėl giminystės ryšių ar kitų asmeninės priklausomybės santykių, nuo baudžiamosios bylos nagrinėjimo turi būti nušalinti tie asmenys, kuriems vėliau negu kitiems buvo suteiktas teisėjo ar proceso dalyvio statusas. Jei asmenys, susieti giminystės ryšiais arba kitais asmeninės priklausomybės santykiais, yra vieno teismo sudėtyje, tai asmenį, kuris turi būti nušalintas, išrenka pirmininkas.

Armėnijos BPK 90 straipsnis „Teisėjo nušalinimas“ reglamentuoja išsprendimą klausimo dėl teisėjo nušalinimo ir nusišalinimo skirtingai negu LR BPK. LR BPK yra numatyta, kad visais atvejais teisėjo nusišalinimas turi būti patvirtintas teismo ar baudžiamųjų bylų skyriaus pirmininko. O remiantis Armėnijos BPK 90 straipsniu, nusišalinimas arba nušalinimas, pareikštas teisėjui, kuris turi nagrinėti bylą pirmosios instancijos teisme vienas *gali būti* iki teismo nagrinėjimo pradžios išspręstas atitinkamo teismo pirmininko. Tuo atveju, jei teisėjas sužino apie nusišalinimo pagrindą, rengdamas bylą nagrinėti teisme, jis priima nutartį nusišalinti. Taigi Armėnijos BPK nenumatyta imperatyvaus reikalavimo, jog teisėjo nusišalinimas turi būti patvirtintas teismo pirmininko. O kaip jau buvo minėta aukščiau, tai gali sudaryti pagrindą teisėjams piktnaudžiauti šiuo institutu ir naudoti jį ne pagal paskirtį.

Apibendrinant galima teigti, jog tiek Vokietijos BPK, tiek Estijos BPK, tiek Armėnijos BPK kai kurie klausimai yra reglamentuoti siauriau, o kai kurie plačiau negu LR BPK. Šių kodeksų nuostatos, reglamentuojančios teisėjo nušalinimo institutą, turi aukščiau išnagrinėtų minusų ir plusų. O į paskutiniuosius, mūsų manymu, vertėtų atsižvelgti, tobulinant LR BPK teisėjo nušalinimo instituto reglamentavimą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Išnagrinėjus nešališkumo principo turinį, šio principo tinkamo reglamentavimo ir įgyvendinimo teisiniame nagrinėjime reikšmę, galima teigti, kad įvade iškelta hipotezė pasitvirtino. Atliktos analizės pagrindu darytinos šios apibendrinančios išvados ir pasiūlymai:

1. Teisėjų nešališkumo principo ištakos glūdi valdžių padalijimo teorijoje, pagal kurią teisminė valdžia yra savarankiška ir nepriklausoma valdžia, vykdanči valstybėje teisingumą. Teisminės valdžios nepriklausomumas lemia teismo galimybę vykdyti teisingumą nešališkai, laikantis įstatymų nuostatų ir ginant žmogaus teises ir pagrindines laisves.

2. Teisėjų nešališkumo principo įtvirtinimas Lietuvos Respublikos nacionaliniuose teisės aktuose, užsienio šalių bei tarptautinio lygio teisės aktuose patvirtina tai, kad teisėjų nešališkumo principas yra savarankiškas, fundamentalus ir visuotinai pripažintas teisės principas, užtikrinantis žmogaus teisių apsaugą.

3. Teisėjų nešališkumas apima subjektyvų ir objektyvų elementą. Subjektyvus teisėjo nešališkumo elementas apima teisėjo vidinę būseną ir reiškia tendencingumo ir išankstinio nusistatymo nebuvimą. Subjektyvus teisėjo nešališkumas yra preziumuojamas, jei nėra jo paneigiančių įrodymų. Objektyvus teisėjų nešališkumo elementas apima pasitikėjimą, kurį teismas turi kelti bendruomenei demokratinėje visuomenėje, pateikdamas pakankamas garantijas, paneigiančias bet kokią pagrįstą abejonę dėl jo nešališkumo. Teisėjų nešališkumo principas bus pažeistas, jei bus pažeistas nors vienas iš šių elementų.

4. Teisėjų nešališkumo ir nepriklausomumo principai negali būti tapatinami. Jie yra glaudžiai susiję, bet šių principų turinys yra skirtingas. Teisėjų *nepriklausomumo* esmę sudaro teismo ir teisėjų statusas bei santykis su kitomis valstybės valdžiomis, o teisėjų *nešališkumo* – protinė, vidinė teismo būseną arba jo nusistatymas svarstomos problemos ar byloje dalyvaujančių asmenų atžvilgiu.

5. Atsižvelgiant į baudžiamojo proceso principų reikšmę, yra siūloma papildyti LR BPK nauju III skyriumi „Pagrindiniai baudžiamojo proceso principai“, atitinkamai pakeičiant kitų LR BPK skyrių numeraciją, nes toks principų teisinis įtvirtinimas padėtų teisingai suprasti viso baudžiamojo proceso socialinę paskirtį, jo tikslus ir uždavinius, esmę ir sistemą.

6. Atsižvelgiant į teisėjų nešališkumo principo reikšmę, mūsų nuomone, Lietuvos Respublikos teisės aktuose, o ypač LR BPK, šis principas nėra pakankamai reglamentuotas, kadangi nėra tinkamai atskleistas šio principo turinys ir esmė. Todėl yra siūloma Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinti teisėjų nešališkumo principą atskirame 9¹ straipsnyje, kuriame būtų atskleistas šio principo turinys.

„9¹ straipsnis. Nešališkas bylų nagrinėjimas.

Teisėjas nagrinėja baudžiamąsias bylas objektyviai, neturėdamas jokių išankstinių nusistatymų nagrinėjamos bylos ar šalių atžvilgiu ir nesuteikdamas jokio pagrįsto pagrindo abejoti jo nešališkumu“.

7. Teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimas didžiaja dalimi priklauso nuo ikiteisminio tyrimo nešališko atlikimo bei nuo procesų dalyvių galimybės pareikšti nušalinimus tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo nagrinėjimo metu.

8. Mūsų nuomone, galima teigti, jog neatsižvelgiant į tai, kad nušalinimo institutas LR BPK yra reglamentuotas pakankamai detalai, gali kilti tam tikrų klausimų, susijusių tiek su nušalinimo taikymo pagrindais, tiek su pačia nušalinimo procedūra. Todėl yra rekomenduojama tobulinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisėjo nušalinimo instituto reglamentavimą. Tobulinant šio instituto reglamentavimą, būtų tikslinga atsižvelgti į užsienio valstybių (Vokietijos, Estijos ir Armėnijos) patirtį. Siūloma:

1) LR BPK 58 straipsnio 1 dalies 1 ir 3 punkte vartojamą sąvoką „giminaičiai“ pakeisti sąvoka „artimi giminaičiai“;

2) pakeisti LR BPK 58 straipsnio 2 dalies 1 punktą ir išdėstyti jį taip: „1) jei jis tame procese dalyvavo kaip ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, gynėjas, ekspertas, vertėjas, teismo posėdžio sekretorius“;

3) papildyti LR BPK 59 straipsnį 6 dalimi:

„6. Jeigu nušalinimas vienu metu pareikštas teisėjui ir kitiems šio Kodekso 57 straipsnio 2 dalyje išvardintiems asmenims, pirmiausia nusprendžiama dėl teisėjui pareikšto nušalinimo šio Kodekso nustatyta tvarka“.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios. 1999, Nr. 13-308.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. // Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341.
4. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 36-1340.
5. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649
6. Lietuvos Respublikos teisėjų etikos kodeksas, patvirtintas Visuotinio teisėjų susirinkimo 2006 m. birželio 28 d. sprendimu Nr. 12 P-3. // http://www.teismai.lt/savivalda/etika_.doc; prisijungimo laikas: 2006-11-21.
7. African Charter on Human and People's Rights // <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/z1afchar.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
8. American Convention on Human Rights (1969) // <http://humanrights.ucdavis.edu/AmConventionOnHR.pdf>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
9. Europos chartija dėl teisėjų statuso // http://denver.tic.lt/IxSitesUpload/Upload_LAT.LT/File/tarptautiniai_doc/european_charter/charte_RU.doc; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/getfmt?C1=e&C2=19841>; prisijungimo laikas: 2006-11-10.
11. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(94)12 valstybėms narėms „Dėl teisėjų nepriklausomumo, veiksmingumo ir vaidmens“ // http://www.lat.lt/default.aspx?item=taktai_tdok&id=656; prisijungimo laikas 2006-11-30.
12. Pagrindiniai teismų nepriklausomumo principai // http://denver.tic.lt/IxSitesUpload/Upload_LAT.LT/File/tarptautiniai_doc/basic_principles/BasicPrinciples_RU.doc; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
13. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=174848&p_query=paktas&p_tr2=3; prisijungimo laikas 2006-11-30.
14. Visuotinė teisėjų chartija // http://www.lat.lt/default.aspx?item=taktai_tdok&id=655; prisijungimo laikas: 2006-11-30.

15. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=278385&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
16. Code of Criminal Procedure (consolidated text July 2004). Estonian Legal Language Center // <http://www.legaltext.ee/en/andmebaas/ava.asp?m=022>; prisijungimo laikas: 2006-12-14.
17. Criminal Procedure Code (Strafprozeßordnung, StPO) // <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/StPO.htm#I>; prisijungimo laikas: 2006-11-28
18. The Constitutional Act, 1982 (Canada) // http://www.solon.org/Constitutions/Canada/English/ca_1982.html; prisijungimo laikas: 2006-11-28.
19. Didžiosios Britanijos Konstitucija (nekonsoliduota) // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 110.
20. Lenkijos Respublikos konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 219.
21. Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija // Užsienio šalių konstitucijos: mokomasis leidinys: antrasis leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 279.
22. Конституция Республики Армения (с изменениями) // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1&lang=rus#6>; prisijungimo laikas: 2006-11-28
23. Уголовно-процессуальный закон Латвии. Принят Сеймом 21 апреля 2005 года. Перевод „Biznesa informācijas birojs“. Рига, 2006.
24. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения. Национальное собрание Республики Армения // <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus#2>; prisijungimo laikas: 2006-12-15.
25. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. Н 122-XV, принят 14 марта 2003 г. Опубликовано-Monitorul Oficial, Nr. 104 din. 07.06.2003. параграф: 447.

Teismų praktika:

26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo

„Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo“ 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1995. Nr. 89-2007.

27. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1997/s711113a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-10-13

28. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. sausio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 10 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1998. Nr. 5-99. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n910205a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-09.

29. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 255 straipsnio 4 ir 5 dalių, 256 straipsnio 4 dalies, 260 straipsnio 4 dalies, 280 straipsnio 1, 2 ir 6 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n910205a.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-09.

30. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin., 1999. Nr. 109-3192. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 1981 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2000/n000508.htm>; prisijungimo laikas: 2006-12-04.

31. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 26 straipsnio 3 ir 4 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n010212.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

32. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo

įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2001/n010712.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-28.

33. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo – prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060116.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

34. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n060328.htm>; prisijungimo laikas: 2006-11-26.

35. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2002 m. vasario 4 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-101/2003 // http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=19092; prisijungimo laikas: 2006-11-28.

36. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. lapkričio 16 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-738/2004 // http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=27329; prisijungimo laikas: 2006-11-29.

37. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2005 m. kovo 8 d. nutartis. Baudžiamoji byla Nr. 2K-202/2005 // http://www.lat.lt/3_nutartys/senos/nutartis.aspx?id=27943; prisijungimo laikas: 2006-11-29.

38. European Court of Human Rights. Case of Bulut v. Austria // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=Bulut%20%7C%20v%20%7C%20Austria&sessionid=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

39. European Court of Human Rights. Case of De Cubber v. Belgium // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=hbkm&action=html&source=tkp&highlight=De%20%7C%20Cubber%20%7C%20v.%20%7C%20Belgium&sessionid=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

40. European Court of Human Rights. Case of Daktaras v. Lithuania // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=13&portal=hbkm&action=html&highlight=AUSTRIA%20%7C%20LITHUANIA&sessionid=9608370&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas: 2006-12-01.

41. European Court of Human Rights. Case of Piersack v. Belgium // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=41&portal=hbkm&action=html&highlight=BELGIUM&sessionid=9609461&skin=hudoc-en>; prisijungimo laikas 2006-11-30.

42. Judgments of the Supreme Court of Canada. Case of Valente v. The Queen. // <http://scc.lexum.umontreal.ca/en/1985/1985rcs2-673/1985rcs2-673.html>; prisijungimo laikas: 2006-12-14.

Specialioji literatūra:

43. Aristotelis. Politika. Vilnius: Mintis, 1997.

44. Barak A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą // Justitia. 2005, Nr. 3.

45. Barry Brian. Justice as impartiality. Oxford: Clarendon press, 1995.

46. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E., ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.

47. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas // <http://www.autoinfo.lt/webdic/>; prisijungimo laikas: 2006-10-30.

48. Dambrauskienė G., Davulis T., Nekrošius I. ir kt. / red. K. Jovaišas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras. Vilnius: Teisės institutas, 2000.
49. Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G. ir kt. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1 –220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
50. Goda G., Kazlauskas M., Kuconis P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
51. Gušauskienė M. Ikiteisminio tyrimo teisėjas – žmogaus teisių garantas // Jurisprudencija. 2004, Nr. 57 (49).
52. Human Rights in the Administration of Justice: A manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers, United Nations, New York and Geneva, 2003. Chapter 4. Independence and impartiality of judges, prosecutors and lawyers // <https://webmcdev.oddl.fsu.edu/human-rights/ch4/ch4.html>; prisijungimo laikas: 2006-11-30.
53. Kvietkauskas V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
54. Lietuvių kalbos žodynas // <http://www.lkz.lt/startas.htm>, prisijungimo laikas 2006-11-10.
55. Mesonis G. Valdžių padalijimo teorija ir jos įgyvendinimo modeliai: kriterijų kokybės problema // Jurisprudencija. 2004, Nr. 61(53).
56. Pakalniškis V. Dėl teisminės valdžios šaltinio ir jos veiksmingumo // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
57. Palskys E. Baudžiamojo proceso principai naujojo Lietuvos Respublikos BPK projekte // Teisė. 1993, Nr. 26.
58. Randakevičienė I. Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė 1995-2005. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
59. Romeris M. Konstitucinės teisės paskaitos. I dalis. Kaunas, 1937.
60. Sabine H., Thorston L. T. Politinių teorijų istorija. Vilnius, 1995.
61. Šinkūnas H. Valdžių padalijimo principas ir teisminės valdžios vieta valdžių padalijimo sistemoje // Teisė. 2003, Nr. 49.
62. A. Šumskas. Baudžiamųjų bylų nagrinėjimas teisme. Vilnius: Justitia, 2000.
63. Vaišvila. A. Teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2004.
64. Valančius V. Teismo ir teisėjo nepriklausomumo principo įgyvendinimas: daktaro dis. sant.: soc. mokslai: teisė (01S)/ LTA.-Vilnius, 2000.

65. Valickas G., Justickis V. Procedūrinis teisingumas Lietuvos kriminalinėje justicijoje ir alternatyvios justicijos modelių taikymas. Mokslinė tyrimo ataskaita. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas. Vilniaus universiteto bendrosios psichologijos katedra, 2004.
66. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija. Vilnius: Justitia, 2000.
67. Wildhaber L. Judicial impartiality under the European Convention on Human Rights // <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/2.12-2001/wildhaber-eng.htm>; prisijungimo laikas 2006-12-02;
68. Алексеев С. С. Общая теория права. Москва, 1982.
69. Вандышев В. В. Уголовный процесс. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2004.
70. Моряшова Н. Исторические типы уголовного процесса. // <http://nakhodka.wl.dvgu.ru/forum/section4/4-13.htm>; prisijungimo laikas: 2006-12-04.
71. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва: „Русский язык“, 1986.
72. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. Санкт-Петербург: «АЛЬФА», 1996.
73. Хропанюк В. Н. Теория государства и права. Москва, 1998.
74. Чиркин В. Е.. Конституционное право зарубежных стран. Москва: Юрист, 1997.

TEISĖJŲ NEŠALIŠKUMO PRINCIPAS: REGLAMENTAVIMAS IR ĮGYVENDINIMO MECHANIZMAS

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, baudžiamojo proceso principas, teisėjų nešališkumo principas, teisėjo nušalinimas.

Šiame magistro baigiamajame darbe yra nagrinėjamas teisėjų nešališkumo principas, kuris įtvirtintas tiek tarptautiniuose, tiek užsienio šalių, tiek ir nacionaliniuose teisės aktuose, bei šio principo įgyvendinimas baudžiamajame procese.

Darbe yra analizuojamas teisėjų nešališkumo principo įtvirtinimas Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir tarptautiniuose dokumentuose. Nustatant teisėjų nešališkumo principo turinį ir įvertinant šio principo reglamentavimą Lietuvos Respublikos teisės aktuose, buvo išnagrinėti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Europos žmogaus teisių teismo bylos, kuriose buvo sprendžiami klausimai, susiję su teisėjų nešališkumo principu.

Teisėjų nešališkumo principo turinys apibrėžiamas, išskiriant subjektyvų ir objektyvų nešališkumo aspektus. Bent vieno iš šių aspektų pažeidimas lemia teisėjų nešališkumo principo pažeidimą.

Nagrinėjant teisėjų nešališkumo principo įgyvendinimo mechanizmą, buvo išanalizuota Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso modelio įtaka šio principo įgyvendinimui. Taip pat buvo išanalizuotos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso nuostatos, reglamentuojančios nušalinimo institutą, ir palygintos su Vokietijos, Estijos ir Armėnijos baudžiamojo proceso kodeksų nuostatomis.

Atlikus teisėjų nešališkumo principo analizę, prieita išvados, kad šis principas – tai savarankiškas, fundamentalus teisės principas, pripažįstamas tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės. Todėl teisėjų nešališkumo principo tinkamas reglamentavimas ir jo įgyvendinimo užtikrinimas lemia teisingą baudžiamąjį procesą, garantuojantį žmogaus teisių apsaugą.

THE PRINCIPLE OF IMPARTIALITY OF JUDGES: REGULATION AND IMPLEMENTATION MECHANISM

SUMMARY

Key words: criminal procedure, principle of criminal procedure, principle of impartiality of judges, challenge of a judge.

This diploma paper analyses the principle of impartiality of judges which is established in numerous international, foreign and national legal acts. The implementation of this principle in criminal procedure is analysed as well.

Regulation of the principle of impartiality of judges in Lithuanian and international legislature is analysed in this paper. Decisions of the Lithuanian Republic Constitutional Court, cases of the Lithuanian Supreme Court and European Court of Human Rights, considered the principle of impartiality of judges were analysed with the purpose to understand the notion of this principle and to evaluate the regulation of this principle in Lithuanian legislature.

The content of the principle of judicial impartiality is determined by making a distinction between subjective and objective aspects of this principle. Violation of either of these aspects entails breach of the principle of judicial impartiality.

In order to evaluate the implementation mechanism of this principle in Lithuania it was necessary to analyse the impact of Lithuanian criminal procedure model on the implementation of this principle and Lithuanian Criminal Procedure Code provisions on challenge of a judge. These provisions also were compared to relevant rules of regulating challenge of partial judges in German, Estonian and Armenian Criminal Procedure Codes .

The analysis of the principle of impartiality of judges has led to a conclusion that this principle is autonomous and fundamental legal principle which is recognized both by the international and national law. Therefore an appropriate regulation and implementation of this principle ensures fair criminal trial and protection of fundamental human rights.